

Regnskapsfunksjonens skyggeside

En studie av hvorfor regnskapsmanipulasjon skjer i norsk næringsliv.

[Vår 2009]

Ranveig Strand
Økonomistyring BE314E

ABSTRACT

This master thesis focuses on accounting fraud, which is a type of economic crime. My aim is to add knowledge about the reasons why the fraud is happening in Norwegian companies. I am studying factors at four different levels; structure, community, organization and individual level.

It turns out that accounting fraud is very complex and difficult to explain. However it seems like general attitudes in the community shapes the employees in their daily work as well. Today many people have a desire to reach higher levels of personal wealth, which also affects their attitudes to honesty in their professional live.

Most importantly are factors at the community level, such as power distance, individualism, masculinity, uncertainty avoidance and long- term orientation. Personal integrity may influence the risk for fraud, but most people might be easily swayed, in one direction or another.

The way the regulations are formulated seems to have less impact on the scale of accounting fraud.

FORORD

Denne er en masteroppgave i spesialiseringsretningen Økonomistyring, og temaet for studien er regnskapsmanipulasjon. Oppgaven tar sikte på å øke forståelsen av regnskapsmanipulasjon og forklaringer på hvorfor det skjer i norsk næringsliv.

Jeg vil gjerne takke mine kunnskapsrike intervjuobjekter som har bidratt under datainnsamlingen. Dette er profilerte mennesker med inngående kunnskaper rundt problemstillingen, og jeg er svært takknemlig for at de tok seg tid til å dele sin kunnskap med meg.

I tillegg vil jeg takke fagmiljøet tilknyttet spesialiseringen for konstruktive tilbakemeldinger, og en spesiell takk til Levi Gårseth-Nesbakk for svært god veiledning gjennom hele prosessen.

Bodø 19. Mai 2009

Ranveig Strand

SAMMENDRAG

Oppgaven tar for seg regnskapsmanipulasjon, som er en form for økonomisk kriminalitet.

Formålet har vært å øke forståelsen av hvorfor regnskapsmanipulasjon skjer i norsk næringsliv, og hvilke forhold som kan ha en innvirkning på at det skjer.

Det har vist seg at fenomenet er komplekst og det er vanskelig å påpeke direkte forklaringer. Jeg har likevel sett at generelle holdninger i samfunnet overføres til næringslivet, og en viss grådighetskultur er en del av forklaringen. Viktigst er likevel organisatoriske forhold, spesielt Hofstede's (1993) kulturelement maktdistanse, grad av kollektivism, grad av maskulinitet, usikkerhetsunnavikelse og tidshorisont. I tillegg er personlig integritet viktig for om mennesker velger å involvere seg i regnskapsmanipulasjon eller ikke, men her er mennesker svært påvirkelige.

Strukturelement som eksempelvis reguleringer og normsystem synes å være mindre relevant i forståelsen av regnskapsmanipulasjon.

INNHALDSFORTEGNELSE

ABSTRACT	I
FORORD	II
SAMMENDRAG	III
INNHALDSFORTEGNELSE	IV
FIGURLISTE	VI
1. INNLEDNING	1
1.1 Aktualitet	1
1.2 Formål og problemstilling	2
1.3 Oppgavens oppbygging	3
2 TEORI	4
2.3 Begrepsforklaringer	4
2.3.1 Kreativ bokføring	4
2.3.2 Earnings management	5
2.3.3 Regnskapsmanipulasjon	5
2.4 Accountability	6
2.4.1 Prinsipal - Agentteori	8
2.5 Regnskapsforhold	9
2.5.1 Regulering	10
2.6 Mislighetstrekanter	12
2.6.1 Mulighet:	12
2.6.2 Press	13
2.6.3 Holdninger	14
2.7 Motiv for regnskapsmanipulasjon	15
2.8 Kultur	17
2.8.1 Maktdistanse	17
2.8.2 Individualisme og kollektivism	18
2.8.3 Maskulinitet	18
2.8.4 Usikkerhetsumvikelse	18
2.8.5 Tidshorisont	18
2.9 Forebygging av regnskapsmanipulasjon.	19
2.10 Oppsummering	19
3 METODE	21
3.3 Metodisk tilnærming til problemstillingen	21
3.3.1 Aktører og kilder	21
3.4 Forskningsdesign	22
3.5 Forskningsstrategi	22
3.6 Sekundærdata	23
3.7 Teoretisk rammeverk	24
3.8 Reliabilitet og validitet	24

4. EMPIRI	26
4.1. Strukturnivå	26
4.1.1. Bruk av skjønn og vurderinger	26
4.2. Samfunnsnivå	27
4.2.1. Kriminalitetsfremmende samfunnsaktører	28
4.2.2. Kriser	29
4.2.3. Oppdagelsessamsynlighet, avskrekkende effekt og straffnivå	30
4.3. Organisasjonsnivå	31
4.3.1. Styret	34
4.3.2. Kultur	35
4.4. Individnivå	37
4.4.1. Press	37
4.4.2. Holdninger	38
4.4.3. Motivasjon	39
4.5. Eksempel på konkrete tilfeller av regnskapsmanipulasjon i Norge.	41
4.5.1. Sponsor Service	42
4.5.2. OVDS	45
4.6. Oppsummering.	48
5. ANALYSE	49
5.1. Strukturnivå	49
5.2. Samfunnsnivå	50
5.3. Organisasjonsnivå	52
5.3.1. Muligheter	53
5.3.2. Press	55
5.3.3. Holdninger	56
5.4. Individnivå	59
5.4.1. Muligheter til regnskapsmanipulasjon	59
5.4.2. Holdninger	61
5.4.3. Personlig vinning	61
5.5. Oppsummering	62
6. KONKLUSJON	64
6.1. Forslag til videre forskning	66
7. REFERANSELISTE:	67

FIGURLISTE

Figur 1: Produksjonsprosess	7
Figur 2: Regnskapets ulike deler (Mellemvik & Olson, 1996).....	10
Figur 3: Mislighetstrekanten (Albrecht et. al, 2006)	12
Figur 4: Skatteunndragelse (Barth et. al, 2008)	38

1. INNLEDNING

Temaet for denne masteroppgaven, innenfor studiespesialiseringen økonomistyring, er regnskapsmanipulering. Regnskapsmanipulasjon er et stadig aktuelt tema som reiser en rekke problemstillinger. Jeg tar sikte på å studere fenomenet for å bidra til økt forståelse av hvorfor det skjer i Norge. Bakgrunnen er en interesse for fagområdet regnskap og revisjon.

Manipulering og misbruk av regnskap er et problem som blir avdekket til stadighet, men det finnes lite forskning på hvorfor det skjer. Jeg har tidligere studert temaet i en prosjektoppgave, og dette bidro til en økt interesse og et ønske om å studere fenomenet ytterligere.

Forklaringer på problemet kan endre seg etter hvert som tiden går, og kan bli påvirket av kontekst, miljø og samfunnsmessige begivenheter. Dermed ønsker jeg at denne oppgaven skal bidra til økt forståelse og innsikt rundt området regnskapsmanipulasjon ut fra dagens samfunnsbilde, og at jeg kan gjøre et bidrag til den kunnskapen og teorien som eksisterer i dag i forhold til regnskapsmanipulasjon.

1.1 Aktualitet

Regnskapsmanipulering er en form for økonomisk kriminalitet som stadig forekommer i norsk næringsliv. Mange tilfeller blir omtalt gjennom media, og det er grunn til å tro at det finnes mørketall. Regnskapsmanipulering er et samfunnsproblem som bidrar til å svekke tilliten til redeligheten i bedriftene og regnskapsfunksjonen som helhet.

ENRON- skandalen satte regnskapsmanipulering for alvor på kartet i 2002, og i USA ble "Sarbanes Oxly Act" nedfelt, som en konsekvens av denne og andre store skandaler i amerikansk næringsliv. Målet var på sette søkelyset på problemet og å forhindre lignede tilfeller i fremtiden (Rezaee, 2005). Også i Norge har fokuset økt i forhold til økonomisk kriminalitet og etikk i næringslivet. I 2007 ble varslingsbestemmelser nedfelt i Arbeidsmiljøloven¹ for å beskytte varslere i norsk næringsliv. Håpet var at dette skulle bidra til avdekking av misligheter og uregelmessigheter i bedriftene. Regnskapsmanipulering er et forhold det er aktuelt å varsle om, dersom det oppdages internt i virksomheten, og flere

¹ Arbeidsmiljøloven - aml. Lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven). (2005-06-17)

tilfeller kan ha blitt offentlig kjent som en følge av varsling. I 2008 ble det nedsatt et utvalg som skulle se på tiltak, blant annet om manipulering av finansiell informasjon. De utarbeidet NOU 2008:16 "Om foretaksstyring og tiltak mot manipulering av finansiell informasjon." I forbindelse med tiltak rettet mot regnskapsjuks i tilknytning til skatteunndragelser ble det nylig offentliggjort en offentlig utredning: "Tiltak mot skatteunndragelser" (NOU 2009: 4).

Tiden vi er inne i er preget av økonomiske nedgangstider og usikkerhet. Mange virksomheter er inne i tøffe tider og kjemper for å overleve i markedet. Det kan være grunn til å tro at omfanget av økonomiske misligheter, og herunder regnskapsmanipulasjon, vil kunne øke under den finanskrisen vi nå er inne i. Kanskje vil det være slik at bedriftene blir fristet til å overskride noen grenser for hva som er akseptabelt og lovlig, for å berge virksomheten sin over en kneik. Hva som faktisk kommer til å skje og i hvilken grad vi kommer til å se regnskapsmanipulasjon i fremtiden er selvfølgelig umulig å spå, men jeg håper at denne oppgaven vil bidra til å øke forståelsen av regnskapsmanipulasjon, slik at vi kan møte problemet på en mer proaktiv måte. Regnskapsmanipulering kan i noen tilfeller representere store samfunnsøkonomiske kostnader og dette er noe vi ønsker å unngå.

Av tilfeller av regnskapsmanipulering i Norge, som har vært mye omtalt de senere år, kan jeg blant annet nevne Sponsor Service og OVDS. Jeg vil komme litt innom disse sakene senere i oppgaven, for å vise konkret hvordan regnskapsmanipulasjon blir gjennomført og hvilke forklaringer tiltalte og dømte ansatte har i forhold til hendelsene.

1.2 Formål og problemstilling

Formålet med denne studien er å undersøke fenomenet regnskapsmanipulering og å finne forkaringer på hvorfor det skjer. Stadig nye tilfeller blir avdekket og omtalt i media. Det vil derfor være viktig å belyse temaet nærmere for å bidra til en bedre forståelse av fenomenet regnskapsmanipulering.

Fenomenet virker svært komplekst, og derfor ønsker jeg å bidra til økt innsikt og bedre forståelse av hvorfor regnskapsmanipulasjon forekommer i det norske samfunnet. Økt innsikt vil også gjøre det lettere å se hvilke tiltak som kan iverksettes for å møte dette samfunnsproblemet.

For å avgrense mitt fokusområde på temaet regnskapsmanipulering har jeg valgt problemstillingen:

Hva vektlegger ulike aktører og kilder som forklaring på aktuelle tilfeller av regnskapsmanipulering?

Problemstillingen blir belyst ved hjelp av litteratur, intervjuer med fagpersoner fra ulike fagmiljø som jobber med problemstillingen til daglig, samt at jeg benytter sekundærdata og undersøkelser utført av andre.

1.3 Oppgavens oppbygging

Jeg starter med å presentere relevant teori som skal danne et teoretisk fundament for forståelsen og analysen av datamaterialet. Jeg starter med å forklare hva som ligger i begrepet regnskapsmanipulasjon. Videre presenteres teori om accountability, prinsipp- agentrelasjoner, mislighetstrekanten og regnskapsforhold. Under regnskapsforhold forklarer jeg hvordan den kan inndeles etter norm, praksis og bruk. I en masteroppgave blir det krevende å studere alle disse elementene, dermed konsentrerer jeg meg hovedsakelig om regnskapspraksis.

Hvordan oppgaven ble gjennomført, rent metodisk, blir forklart i et eget metodekapittel. Datamaterialet er innhentet gjennom dybdeintervju og sekundærdata, og blir presentert i empirikapittelet, hvor funnene er kategorisert etter fire nivå: struktur-, samfunns-, organisasjons- og individnivå.

Analysen tar sikte på å sette empirien opp mot teoretisk rammeverk, og drøftelsen bidra til at problemstillingen skal kunne besvares på en best mulig måte.

Helt til slutt vil konklusjonen oppsummere mine viktigste funn, og problemstillingen blir besvart på grunnlag av dette. I og med at en oppgave som denne reiser minst like mange spørsmål som den besvarer, vil jeg avslutningsvis komme med forslag til videre forskning.

2 TEORI

Ulike teorier kan bidra til å øke forståelsen av regnskapsmanipulasjon. Eksempler på dette er "accountability theory" som sier noe om ulike former for ansvar som påhviler den enkelte, samt prinsippal- agentteori om de relasjoner som finnes mellom ulike aktører, og måten disse påvirker driften av virksomheten på.

Videre vil jeg presentere regnskapsforhold som influerer regnskapsfunksjonen i virksomhetene og de tilknyttede aktørene, og som dermed kan bidra til å forklare graden av lovligheten. Element som kommer inn her er eksempelvis normsystem og reguleringer, samt regnskapspraksis, holdninger og motivasjon.

Til slutt vil Hofstede's (1993) kulturelement bli presentert for å synliggjøre hvordan også de kan ha en innvirkning i forhold til regnskapsmanipulasjon.

2.3 Begrepsforklaringer

For å konkretisere hva jeg legger i regnskapsmanipulasjon gjennom oppgaven, vil jeg i det følgende gjøre noen begrepsavklaringer, i forhold til kreativ bokføring, "earnings management" og regnskapsmanipulasjon.

2.3.1 Kreativ bokføring

Kreativ bokføring skjer når mennesker oppfatter at regnskapsregler er fleksible eller vage i forhold til hvordan regnskapet skal utformes og presenteres. "*There is no black or white, only grey*" (Griffiths, 1986, pp. 2). I tillegg er presset for å levere gode økonomiske resultater større enn noensinne før. Dette gir grobunn for nytenking innenfor regnskapskreativitet, noe som gjør det stadig vanskeligere for brukeren av finansiell informasjon å skille lovlig fra ulovlig utarbeidet regnskapsinformasjon. En kombinasjon av den økende makten til store internasjonale investorer og oppmuntringen til eierskap ved mindre investorer, har tvunget selskap til å tilpasse resultatene for å møte forventningene fra aksjemarkedet. Forventningene retter seg gjerne mot stabil vekst i profitt og inntjening. (Griffiths, 1986)

2.3.2 Earnings management

Healy & Wahlen (1999, pp. 368) har definert dette begrepet: *"Earnings management occurs when managers use judgment in financial reporting and in structuring transactions to alter financial reports to either mislead some stakeholders about the underlying economic performance of the company or to influence contractual outcomes that depend on reported accounting numbers"*. Dette innebærer altså at skjønnsutøvelsen brukes for å tilpasse regnskapsinformasjonen, slik at interessegrupper blir villedet i forhold til den økonomiske situasjonen. Noen vil kanskje hevde at "earnings management" er en form for regnskapsmanipulasjon, men ut fra definisjonen, tolker jeg at slik aktivitet ikke trenger å være ulovlig, men at den kan skje innenfor grensene av det som er tillatt gjennom reguleringene.

Dette medfører at jeg videre i oppgaven velger å se bort fra kreativ bokføring og earnings management. Jeg fokuserer på den ulovlige og kriminelle delen av regnskapsmanipulasjon. Dette skyldes at regnskapsmanipulasjon som kommer inn under økonomisk kriminalitet er lettere å studere. Silke tilfeller blir omtalt i media og konsekvensene av dem er gjerne større enn ved mindre regnskapsmessige tilpasninger.

2.3.3 Regnskapsmanipulasjon

Regnskapsmanipulasjon har til hensikt å gi villedende regnskapsopplysninger til brukerne av foretakets finansregnskap eller andre typer ekstern rapportering. Det kan dreie seg om bevisste feilrapporteringer i styrets årsberetning eller øvrige rapporteringer. (Olsen, 2007)

"Regnskapsmanipulering vil si å avgi regnskapsrapporter som inneholder opplysninger om inntekter, kostnader, eiendeler og gjeld som avviker fra det som ville vært rapportert dersom lovlige regnskapsregler, prinsipper og standarder hadde vært fulgt (Olsen, 2007, pp. 77)."

Regnskapskriminalitet er brudd på regnskaps- og bokføringslovgivningen. I følge Moen & Havstein (2005), dreier det seg om to typer kriminalitet: Manglende og/eller mangelfull bokføring og bevisst manipulering av allerede bokførte opplysninger. Den vanligste måten å skjule regnskapskriminalitet på er å unngå regnskapsføring eller føre mangelfulle regnskap. Det er i tillegg ofte vanskelig å avdekke hva som har skjedd. Hensikten kan være å fremstille virksomheten som lønnsom og dermed tiltrekke seg investorer.

Jeg legger Olsens (2005) definisjon på regnskapsmanipulasjon til grunn når jeg videre omtaler begrepet.

2.4 Accountability

En teori som forklarer hvilket ansvar og plikter som følger ulike stillinger og posisjoner i samfunnet, er "accountability theory". Den sier noe om ansvarliggjøring og ansvarsfordeling i en organisasjon, samt i forhold til eksterne aktører som myndigheter og interessegrupper. Med utgangspunkt i denne teorien, blir det lettere å forstå hvordan mennesker handler som de gjør, også i forhold til regnskapsmanipulasjon eller annen ulovlig aktivitet. Denne teorien kan bidra til å forklare hvorfor regnskapsmanipulering skjer, som følge av mennesker kan komme til å føle seg pliktige til å følge gitte instruksjoner og handlingsmønstre, i kraft av den stilling eller posisjon de besitter.

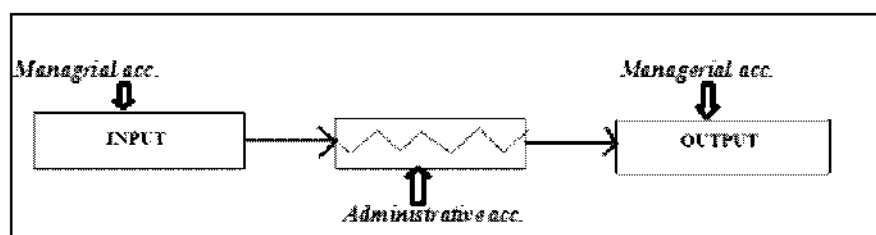
Ansatte med ulike posisjoner i virksomheten føler et ansvar ovenfor blant annet myndigheter, offentlige reguleringer, samfunnet, revisorer, kunder, leverandører og offentligheten. Sinclair (1995, s. 221) sier at "accountability" " *entails a relationship in which people are required to explain and take responsibility for their actions*", "*the giving and demanding of reasons for conduct*" (Sinclair, 1995, s. 221). Dette impliserer altså at mennesker må kunne forklare, rettferdiggjøre sine handlinger og stå til ansvar for dem.

I følge Sinclair (1995) har vi ulike typer accountability. De som er mest relevant for å belyse regnskapsmanipulasjon er følgende:

1. **Public accountability:** blir forstått som en mer uformell, men direkte accountability ovenfor offentligheten, interessegrupper i samfunnet og enkeltindivid (Sinclair, 1995). Denne typen accountability involverer forklaring og forsvaring av administrativ aktivitet som gjelder offentlighetens anliggende, gjennom ulike mekanismer, som aviser, rapporter, høringer osv. Politisk og offentlig accountability blir betraktet som komplementære deler av den samme prosessen. Sinclair (1995, pp. 226) sier at: "*you must be supportive of the government of the day, but also responsible to the community*". Dette innebærer at offentlige pålegg og reguleringer må etterleves, men

dette kan komme i konflikt med de faktiske handlinger som utøves på et mer lokalt nivå.

2. **Managerial accountability:** oppstår som følge av at makt og ansvarsområder er hierarkisk oppbygd. Den overordnede signaliserer at medarbeidere har en grad av ansvarlighet som følge av sine delegerte plikter. Denne typen accountability blir betraktet som overvåking av input og output/utfall i de verdiskapende prosessene. Dette skiller seg litt fra administrativ accountability, som konsentrerer seg mest om overvåking av prosessene der input blir transformert.

Figur 1: Produksjonsprosess

Administrasjon og ledelse kan ha ulike verdier og oppfatninger om hvordan driften skal styres og hva som er primærfokus. Ledelsen har størst fokus på overvåking og kontroll av input og output, mens administrasjonen har størst fokus på overvåking og kontroll av operasjonelle prosesser der input blir bearbeidet. Samtidig skal ledelsen også levere et økonomisk resultat for styre og eiere. Deres egen personlige accountability gjør imidlertid at de både blir åpne for nye ideer, samtidig som de er bundet av begrensninger som følger sin stilling. Som leder kan man møte ulike interessegrupper og motstridende forventninger, og føle et ansvar for å innfri disse. Dette kan løses ved å sette managerial accountability mot personlig accountability. Selv om det medfølger en accountability i gjennom lederens stilling, har han alltid en personlig accountability å falle tilbake på. (Sinclair, 1995)

I børsnoterte selskaper vil det for eksempel være et mål å oppnå størst mulig verdi på selskapet og dets aksjekurs. Eierne kan ha interesser som skiller seg fra ledelsens, da eiere ofte er mest opptatt av finansielle resultater. Ledelsen kan komme til å føle press fra både administrasjon og eiere, og i enkelte tilfeller ser de ingen annen utvei enn å presentere et manipulert regnskap for å møte eiernes forventninger, samtidig som administrasjonens ønsker blir ivarettatt.

3. **Professional accountability:** involverer plikter som medfølger medlemskapet i en "profesjonell gruppe", som igjen representerer en privilegert og anerkjent posisjon i samfunnet. For enkelte ledere vil denne type accountability innebære en toppstilling i en profesjonell gruppe, for andre kan det innebære å være en profesjonell administrator eller en profesjonell manager. Det viktigste for ledere er at de må tørre å ta upopulære beslutninger og ta tak i og rapportere de problem som måtte oppstå i selskapet. Selv om ledere oppfatter denne typen accountability ulikt, eksisterer det en fare for at de bruker sin stilling som et skjold, slik at kritikkverdig atferd kan forklares ut fra deres stilling, fremfor deres personlige integritet. (Sinclair, 1995)
4. **Personal accountability:** innebærer at mennesker er lojale mot sine grunnleggende verdier, som respekt for andre mennesker. Ledere må innse at deres handlinger og måten de utøver sin stilling på, vil påvirke andres liv. Denne formen for accountability blir drevet av moralske og etiske verdier, fordi den blir tvunget frem av psykologiske faktorer, fremfor ekstern kontroll. Slik blir personal accountability spesielt sterk og bindende. Lederen pålegger seg selv troskap til sine personlige verdier, og disse fungerer som en absolutt grense for hva som er akseptabel atferd for ham. Ærlighet og ivaretagelse av offentlige interesser er innbakt (Sinclair, 1995).

2.4.1 Prinsipal - Agentteori

For å forstå relasjoner og rollemønstre mellom aktørene i og rundt en virksomhet, kan prinsipal- agentteori benyttes som et konseptuelt rammeverk.

"Agency theory is directed at the ubiquitous relationships, in which one party (the principal) delegates work to another (the agent), who performs that work" (Eisenhardt, 1989, pp. 57).

I en virksomhet kan vi derfor si at ulike typer prinsipal – agentforhold, mellom eier og ledelse, og mellom ledelse og underordnede gjør seg gjeldende. Når prinsipalen delegerer oppgaver til agenten, er det hans oppgave å etterleve dette, for å oppfylle prinsipalens ønsker. I dette ligger det også at interessemotsetninger mellom prinsipal og agent kan oppstå. Interaksjonen blir påvirket av selvinteresse, rasjonalitet og grad av risikoaversjon. Konflikter oppstår når prinsipal og agent har ulike mål og risikopreferanser. (Eisenhardt, 1989)

I et prinsipal – agent perspektiv, opererer ledelsen som agent og skal styre og forvalte organisasjonen i henhold til eiernes, agentens, interesser. Det relative maktforholdet dem imellom påvirker valg og bruk av regnskapsløsninger. I organisasjoner med sterk eierkontroll blir løsninger som er gunstigst for prinsipalen valgt (Falkmann & Tageson, 2008). I følge Eisenhardt (1989) er det mer sannsynlig at agenten handler i henhold til prinsipalens interesser når kontrakten mellom prinsipalen og agenten er resultatbasert.

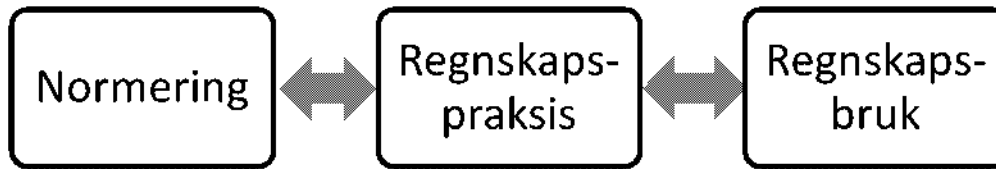
Viktige antagelser innenfor prinsipal – agentteorien er at forholdet mellom aktørene preges av opportuniste, sprikende målsetninger og interessekonflikter, og asymmetrisk informasjon (Jensen & Meckling, 1976). Det står sentralt for standardsetterne å avgjøre i hvor stor utstrekning ledelsen kan bruke skjønn og vurderinger i utarbeidelsen av den finansielle rapporteringen. (Healy & Wahlen, 1999)

2.5 Regnskapsforhold

For å studere regnskapsmanipulasjon er det også viktig å vite hvordan regnskapsfunksjonen fungerer, og hvilke regnskapsforhold som kan ha en innvirkning på fenomenet. I følge Mellemvik & Olson (1996) kan vi si at regnskapet kan studeres ut fra tre perspektiv; norm, praksis og bruk. Normsystemet omfatter normer og bestemmelser som regulerer regnskapsfunksjonen. Regnskapspraksis er selve utarbeidelsen av regnskapsdata og omfatter regnskapsfunksjonen som helhet. Regnskapsbruk henspiller på bruken av de regnskapsrapporter og informasjonen som utarbeides gjennom regnskapspraksis, det være seg investorer, långivere og lignende.

Når det er snakk om regnskapspraksis, menes både regnskapsenheten, ansatte tilknyttet regnskapsfunksjonen, men også regnskapsprofesjonen som helhet og alt den består av, som revisorer og ulike interessegrupper tilknyttet regnskapsdisiplinen (Mellemvik & Olson, 1996). *"Regnskap er basert på et analytisk syn på verden"* (Mellemvik & Olson, 1996, pp. 16). Innen regnskapspraksisen har vi hovedsakelig fire kjerneaktiviteter; registrering, måling, skjønnsvurderinger og kommunikasjon. Kommunikasjonen kan betraktes både som interaksjonen mellom norm og praksis og bruk og praksis. Interaksjonen med brukerne går mye på hvordan regnskapsinformasjonen blir anvendt.

En figur kan illustrere sammenhengen mellom de tre perspektivene:

Figur 2: Regnskapets ulike deler (Mellembvik & Olson,1996)

Under norm og praksis vil det være relevant å studere i regnskapsmanipulasjon, mens regnskapsbruk blir mindre vesentlig, og ikke viet noe særlig oppmerksomhet videre i oppgaven.

"Normdanningen er viktig for å skape et ensartet regnskap innenfor et visst område, for eksempel et land eller en sektor; og videre for å opprettholde en viss kvalitet på det gjeldende regnskapet" (Mellembvik & Olson, 1996, pp. 15). Normsystemet er dermed avgjørende for hvordan regnskapspraksisen fungerer og hvordan regnskapsinformasjonen brukes.

2.5.1 Regulering

Regulering er en eksogen faktor som organisasjonen må forholde seg til, og som kan påvirke muligheten til å utføre regnskapsmanipulering. Bransjetilhørighet eller organisasjonsstørrelse vil avgjøre hvilke bestemmelser organisasjonen må forholde seg til. Samtidig er de selv med på å påvirke normer og reguleringer, for eksempel gjennom lobbyvirksomhet mot standardsettere og myndigheter. (Albrecht et. al, 2006)

Kompleksiteten av finansielle rapporteringssystem blir påvirket av regnskapsteknikkene de ulike selskapene bruker. Vi kan karakterisere de systematiske feilene av reguleringssystemet i forhold til finansiell rapportering, som en inadekvat form for kontroll. Den komplekse strukturen av regnskap og regnskapsstandarter har dannet et organ av regler og instruksjoner som har til hensikt å skape gjennomsiktighet av finansielle data, i tillegg til troverdig informasjon til regnskapsfunksjonen. (McMillan, 2004)

I regnskapsprofesjonen brukes det vurderinger innenfor et rom av skjønn i forhold til finansielle og regnskapsmessige aktiviteter. Vurderingene påvirkes blant annet av standardregimet, utdanningsinstitusjoner, regulerende mekanismer i aksjemarkedet, de som utarbeider og bruker finansiell regnskapsinformasjon. Den stadig voksende, globale kapitalistiske strukturen innvirker også på skjønnsutøvelsene. (McMillan, 2004) Skjønnnet utøves innenfor et "professional space". Dette rommet kan ha to generelle disipliner; kontroll og skjønnsutøvelse. Kontroll av regnskapsutøvelsen krever klare, offentlige regler og reguleringer, og det må avklares hvem som tilhører profesjonen. Disse mekanismene er gitt av myndighetene og kjennetegnes av at de er enkle, rett frem og ufravikelige. I tillegg må virksomhetene har rom for individuelle vurderinger for å kunne reflektere den økonomiske virkeligheten i regnskapet. Dette gir virksomhetene mulighet til å hensynta viktige moment ved de ulike økonomiske hendelsene, som skal registreres. (McMillan, 2004)

Når det gjelder skjønnsutøvelse, er dette naturlig nok mer udefinert og rettet mer mot hver enkelt. Skjønnsutøvelsen blir styrt gjennom ulike teknikker for veiledning, organisering og belønning. Innenfor denne disiplinen kontrollerer profesjonen seg selv gjennom ulike ideal, inkludert evne og karakter som kreves for å være en god regnskapsfører. Ved å utvikle ideal og å danne mekanismer for observasjon og belønning av virksomhetene og enkeltindivid, utvikles den profesjonelle dømmekraften innenfor regnskapsføring. (McMillan, 2004)

Ved bruk av skjønn, trengs det veloverveide vurderinger, basert på erfaring og kompetanse. For å implementere regnskapsprinsippene og å utøve profesjonelle, fornuftige vurderinger, trengs det inngående regnskapskompetanse. (McMillan, 2004)

Det som innskrenker virkningen av reguleringer, er at de er byråkratiske og "top – down" av natur, og krever kontroller for å sikre at de etterleves. Slike kontroller kan oppfattes som innskrenkende på dem som utfører regnskapsrelaterte arbeidsoppgaver. Jobben til disse menneskene er å sette koblinger mellom diagnosen ved situasjonen og beslutningen om hvilket virkemiddel som bør brukes i den enkelte situasjonen. (McMillan, 2004)

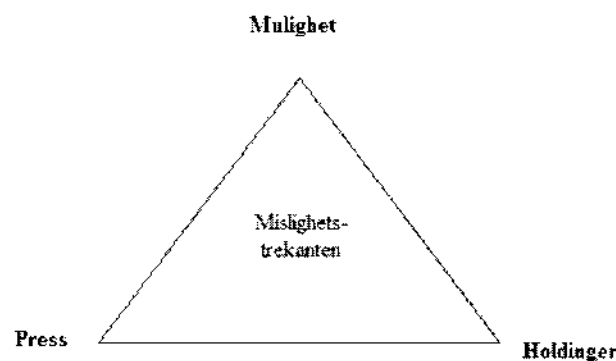
Når standarder danner utgangspunkt for regnskapsføringen, kan regnskapsinformasjon bli manipulert innenfor de valgmuligheter som eksisterer innenfor standardens grenser. Standardformuleringen blir et spill mellom "katt og mus", mellom kreativ bokføring og regnskapsstandards. (McMillan, 2004)

I praksis viser det seg at prinsippbaserte standarder kan være like problematiske som regelstyring, når det kommer til forhindring og forebygging av regnskapsmanipulasjon. Manipulering blir bare mindre observerbar ved bruk av prinsippbaserte regnskapsstandarder. For at standarder skal kunne fungere etter intensjonen, kreves det en detaljert forståelse av hvordan de bør implementeres.

2.6 Mislighetstrekanten

For å bidra til forklaringen av regnskapsmanipulasjon, kan "The Fraud Triangle" (Albrecht et. al, 2006) benyttes, også kalt "mislighetstrekanten (Olsen, 2006)". Albrecht et. al (2006) har utarbeidet dette rammeverket på grunnlag av Cressey's (1972) teori om misbruk av finansiell maktposisjon. Modellen forsøker å forklare hvorfor personer i tillitsposisjoner skaffer seg uberettiget vinning, og hvilke faktorer og mentale prosesser som skjer når misligheter utføres. Misligheter er dermed situasjonsbestemt. Faktorer som kan innvirke til at misligheter forekommer er *muligheter*, *press* og *holdninger*.

Mislighetstrekanten kan oppsummeres i følgende figur:

Figur 3: Mislighetstrekanten (Albrecht et. al, 2006)

2.6.1 Mulighet:

Cressey (1972) argumenterer for at mennesker i ulike posisjoner i en organisasjon, kan komme til å se løsningsmuligheter på økonomiske problem, gjennom muligheter tilknyttet sin stilling. Likevel er de i stand til å rettferdiggjøre sine handlinger, på tross av sin tillitsposisjon.

Forhold som kan ha en innvirkende effekt på mennesker i forhold til utøvelse av regnskapsmanipulering, kan ses i forhold til den aktuelle konteksten som de befinner seg i. Identifisering av regnskapsmanipulering skjer sjelden ved å studere årsrapporter og finansielle rapporter alene, men disse må ses i sammenheng med kontekst. Faktorer som kan bidra til en forståelse av kontekster er blant annet, samfunnsforhold, ledelse, styre, stillingsnivå og regulering. (Albrecht et. al, 2006)

Ledelsen er nesten alltid involvert når det dreier seg om regnskapsmanipulering og de gjør det på vegne av organisasjonen. For å avdekke denne type kriminalitet er det derfor nødvendig å fokusere på ledernes bakgrunn og hvilke bedrifter de har vært involvert i tidligere, motivasjon og påvirkningskraft i organisasjonens beslutningstaking. Motivasjonen henspiller personlige bånd til organisasjonen, press for å presentere urealistiske resultat, hvorvidt belønningen er prestasjonsbasert, hvilke finansielle målevariabler som er sentrale, hvor "trygt" lederen føler han sitter i sin posisjon (Albrecht et. al, 2006). I følge Healey & Wahlen (1999), har ledere incentiv til å ta i bruk virkemiddel for å "pynte" regnskapet dersom deres bonuser er basert på inntjening. Til slutt er det viktig å fokusere på lederens evne til å påvirke beslutninger som blir tatt i organisasjonen. Muligheten til å utføre regnskapsmanipulering er innskrenket når organisasjonen er ledet på en demokratisk måte, med lederansvar fordelt over flere individ, og *styrets* medlemmer tar en aktiv rolle i organisasjonens fremdrift (Albrecht et .al, 2006).

Stillingsnivå på organisasjonsmedlemmene vil påvirke deres mulighet til involvering i regnskapsmanipulering. Ledelsen vil kunne oppleve at eierne, i stor grad, retter størst oppmerksomhet mot effektiv drift, økonomiske resultat og vekst. Muligheten til å manipulere regnskapene vil avhenge av eierens faktiske innblikk i regnskapsfunksjonen, og deres evne til å oppdage slike forhold. På en annen side kan manipuleringen være et resultat av samarbeid eller oppfordring fra ledelsen om å "pynte" på resultatet eller gi et misvisende bilde av situasjonen. Ledelsen vil da handle som agent, på vegne av eier, prinsipal (Albrecht et. al, 2006).

2.6.2 Press

Press er en annen faktor i "mislighetstrekanten" som bidrar til analysen av hvorfor mennesker i tillitsposisjoner utfører regnskapsmanipulering. Mennesker i tillitsposisjoner kan komme til å oppleve et press internt i organisasjonen om å prestere etter forventninger og å oppfylle ønsker

om gode økonomiske resultat. I børsnoterte selskaper vil det for eksempel være et mål å oppnå størst mulig verdi på selskapet og dets aksjekurs. Ledelsen kan komme til å føle press fra både administrasjon og eiere, og i enkelte tilfeller ser de ingen annen utvei enn å presentere et manipulert regnskap for å møte eiernes forventninger, samtidig som administrasjonens ønsker blir ivaretatt.

2.6.3 Holdninger

Holdninger vil ha en innvirkning på hvorvidt mennesker involverer seg i regnskapsmanipulering eller ikke. Holdninger kan bestå av individuelle og kollektive normer og innstillinger til akseptabel adferd. Disse er imidlertid dynamiske og kan påvirkes i forhold til intern og ekstern kontekst. (Albrecht et al, 2006)

Bransjen organisasjonen tilhører kan være avgjørende for grad av samhandling med eksterne aktører og relasjoner til disse. Bransjen som helhet bør undersøkes, da enkelte bransjer er mer risikoutsatt enn andre. De generelle bransjenormer og institusjonalisering av disse vil ha innvirkning på regnskapspraksis i den enkelte virksomhet, og dette påvirker hvilke holdninger som råder. Dette har sammenheng med den kulturen som har utviklet seg og som gjennomsyrrer organisasjonen. Bedriftskulturen har stor innvirkning på de ansattes holdninger. Organisasjonsmedlemmer blir preget av de holdninger og verdier ledelse eller tillitspersoner statuerer. Dermed kan kulturer som preges av likegyldighet og lite fokus på gjeldende lover, regler og god regnskapsskikk, føre til at tillitspersoner ikke anser misligheter som regnskapsmanipulering som alvorlig. Den avskrekkende effekten blir ikke tilstrekkelig til å hindre at incentivet til å begå handlingen reduseres og at øvrige ansatte vil se mindre alvorlig på økonomisk kriminalitet. Ulike bransjer har ulike normsett og holdninger til god regnskapsskikk. Dermed vil enkelte bransjer være mer utsatt for regnskapsmanipulering enn andre. I tillegg vil offentlige instanser og eksternt gitte reguleringer påvirke de interne holdninger til å begå misligheter og økonomisk kriminalitet. (Albrecht et. al., 2006)

Det kan være ulike grunner til at mennesker involverer seg i regnskapsmanipulering. Det som kan virke mest åpenbart for utenforstående er et ønske om personlig vinning.

I følge Schilit (2003), kan vi skille mellom tre hovedtyper incentiv til å manipulere regnskap:

- 1) *Det lønner seg:*

Noen ledere vil manipulere regnskapstall dersom det kan gi dem personlig berikelse. Når bonusordninger oppmuntrer ledere til å levere høye salgstall og profitt, og få spørsmål blir stilt i forhold til hvordan dette er oppnådd, vil incentiver til å manipulere regnskap dannes.

2) *Det er lett å gjøre det.*

Ledere kan velge mellom ulike regnskapsmetoder, i henhold til lover og bestemmelser. Dette gjelder blant annet lagervurdering og avskrivning av immaterielle eiendeler, da det finnes ulike alternativer for hvordan dette kan håndteres. Avhengig av hvilket alternativ man velger, vil resultatet kunne variere veldig. Uærlige ledere utnytter denne fleksibiliteten til å forvrengte de finansielle rapportene og gir dermed et uriktig bilde av den økonomiske situasjonen.

2.7 Motiv for regnskapsmanipulasjon

Motivasjon kan forstås ut fra hvem som begår regnskapsmanipulering i en virksomhet.

Vanligvis er det eiere og ledere som har størst økonomisk utbytte når virksomheten gjør det bra, i form av utbytte og bonuser. I følge Olsen (2007) er det derfor toppledelsen som oftest står for regnskapsmanipuleringer. Kuvås (2005) mener egeninteresse er hovedmotivet bak faktisk atferd, både i og utenfor organisasjonen. I tillegg har egeninteresse blitt et mer legitimt motiv, både i forhold til markedet og internt i virksomheten. På avdelingsnivå, kan regnskapsmessige overskudd gi grunnlag for bonuser, lønnsforhøyelser og forfremmelse for avdelingsledere, og dette danner incentiv til å manipulere regnskap på bakgrunn av personlige preferanser.

I følge Olsen (2007) vurderer de involverte sjansen til å bli oppdaget som liten. Når konsekvensene ved oppdagelse ikke innebærer en stor ulempe for den enkelte, vil sannsynligheten for at han avstår fra å begå handlingen reduseres. Olsen (2007) sier videre at dette mønsteret også gjelder for ledere som manipulerer de eksterne rapporteringene.

Ren, økonomisk motivert regnskapsmanipulering skjer fordi det kan være ønskelig å sette virksomheten i et annet økonomisk lys enn det som er realiteten. Når motivet er skatteunndragelse, vil virksomheten oppnå kostnadsbesparelser, og rapporterte eiendeler blir undervurdert og inntekter redusert, eller gjeld og kostnader forhøyet. (Olsen, 2007)

En annen form for motiv kan knytte seg til transaksjoner med nærstående parter. Ved å nedskrive eiendeler for mye ved salg til en nærstående part, for eksempel daglig leder, kan konsekvensen bli at selgende selskap bokfører en salgsgevinst som er urealistisk, samtidig som daglig leder har klart å tappe selskapet for verdier. (Olsen, 2007)

Andre incentiver til å manipulere regnskapet, kan være å presentere et resultat som er høyere og en solid egenkapital. Dette vil ha positiv innvirkning på selskapets opsjoner og aksjekurs, medføre bedre tilgang og bedre vilkår på kapital fra kreditorer, anerkjennelse og positiv omtale. Dersom styremedlemmer i børsnoterte selskap besitter opsjoner i selskapet, vil også de være opptatt av at aksjekursen skal være så høy som mulig. (Olsen, 2007)

Selv om et bra rapportert resultat vil være positivt for bedriften, kan det likevel skape forventninger om videre vekst eller solide resultater på sikt. Dette kan føre virksomheten inn i en ond sirkel, dersom dette oppleves som et press til å fortsette med regnskapsmanipulering for å imøtekomme forventningene. Over tid eskalerer kanskje avviket mellom rapporterte tall og virkelig økonomisk situasjon. (Olsen, 2007)

Motiv for regnskapsmanipulasjon kan også være forankret i ønsket om å fremstå som en suksessfull leder. Toppledere har ofte en treng til å få bekreftet egen evne til å lede og skape resultater (Olsen, 2007). I følge Albrect et. al (2005) går ledere ut med et mål de setter for bedriften, og på den måten dannes et press for å oppfylle disse kravene og dermed kunne fremstå som en dyktig leder. I nedgangstider kan frykt for å tape arbeidsplasser skape et incentiv til å manipulere regnskapene, for å redde selskapet over en kneik, i påvente av bedre tider.

I følge Winkel (2006), vil *bonusprogram* basert på bedriften resultat gi incentiv for ledere til å levere et høyest mulig resultat. Dermed øker også incentivene til å manipulere regnskapet, slik at de kan presentere et høyere resultat enn hva som er reelt. Ansatte og mellomledere vil også ha incentiv til å bidra til regnskapsmanipulering dersom deres belønning også er resultatbasert. I sum vil dette gi incentiv til blant annet å flytte frem inntekter ved å registrere dem for tidlig, eller skyve kostnadsregistreringer utover i tid.

Ledere kan ha ulike incentiver for å manipulere regnskap.

Ved å presentere et forhøyet resultat gjør en kredittvurdering det lettere å få lån, fordi långiverne får et mer positivt bilde av selskapet. Spesielt når selskapet er børsnoterte er det ønskelig at investorer og kreditorer har en positiv oppfatning av selskapet. (Winkel, 2006)

2.8 Kultur

Bedriftskulturen har stor betydning for holdninger og måten virksomheten drives på, fordi den styrer hvordan organisasjonsmedlemmene handler.

Hofstede (1993) har identifisert ulike faktorer som påvirker bedriftskulturen. Han har identifisert fem kulturdimensjoner: maktdistanse, individualisme, maskulinitet, usikkerhetsunnavikelse og tidshorisont har en stor betydning for kulturen på bedriftsnivå.

2.8.1 Maktdistanse

Det er en gjensidig avhengighet mellom underordnet og leder. Dersom den følelsesmessige avstanden er liten dem imellom, vil underordnet ha en lavere terskel for å ta opp ting med sjefen. Underordnede kan reagere ved å foretrekke eller forkaste avhengighet til overordnet. Maktdistanse blir definert som *"den utstrekning i hvilken de svake medlemmene av institusjoner og organisasjoner i et land forventer og godtar at makten er ulikt fordelt"* (Hofstede, 1976, pp. 41).

Når maktavstanden er stor, vil underordnet og overordnet betrakte seg som svært ulike, delvis fordi de hierarkiske tankegangen er oppbygd slik. Makten blir sentralisert og fordelt på få mennesker. Det finnes derimot en rekke mennesker innenfor overvåkingsfunksjonen, med mange nivå for rapportering til hverandre. Forholdet mellom overordnet og underordnet er gjerne følelsesladd og sjefen kan sammenlignes med en "farsfigur". Dersom han er en dårlig leder, kan underordnet avvise sjefens autoritet rent ideologisk, mens han praktisk sett innordner seg etter den. (Hofstede, 1976) En stor maktdistanse og en hierarkisk organisering vil dermed bidra til forståelsen av regnskapsmanipulasjon, fordi internkontroll kommunikasjon mellom organisasjonsnivåene blir svekket.

2.8.2 Individualisme og kollektivism

Individualisme og kollektivism henspiller hvordan organisasjonsmedlemmene samhandler. I en individualistisk kultur handler de ansatte etter egne interesser, etter en kombinasjon av økonomiske og psykologiske behov. Den profesjonelle gruppens interesser er ikke alltid sammenfallende med de individuelle interessene, særlig ikke i forbindelse med regnskapsmanipulasjon.

Når kulturen er kollektivistisk blir arbeidsplassen en "egengruppe", hvor medlemmene har en felles interesse. Det kan minne om et familieforhold med gjensidige forpliktelser, det vil si at du får beskyttelse mot å vise lojalitet. Dette kan føre til at enkelte føler at lojalitetsplikten til virksomheten bidrar til involvering i regnskapsmanipulasjon.

I individualistiske organisasjoner er ledelse ensbetydende med enkeltmennesker, mens de kollektivistiske har ledergrupper.

2.8.3 Maskulinitet

Den neste faktoren som innvirker på kulturen er kjønnsfordeling og grad av maskulinitet i organisasjonen. Maskuline og feminine kulturer har ulike typer lederhelter. Den maskuline leder er selvhevdende, beslutsom og aggressiv. Som beslutningstaker vil han ha fakta på bordet, og er mindre åpen for gruppediskusjon. Den feminine lederen er mindre synlig, mer intuitiv enn beslutsom og opptatt av enighet. Dette tatt i betraktning, vil maskuline organisasjoner være mer utsatt for regnskapsmanipulasjon enn feminine.

2.8.4 Usikkerhetsunnavikelse

I organisasjoner som er usikkerhetsunnavikende finnes det en rekke formelle lover og uformelle regler som regulerer rettighetene og pliktene til arbeidsgivere og arbeidstakere. I tillegg har de fleste virksomhetene fokus på usikkerhet også interne rutiner og forskrifter som regulerer arbeidsprosessen. (Hofstede, 1993) Det er viktig at overordnet gi underordnet klare instruksjoner, men dette blir også utnyttet fra ledelsens side, for eksempel i forbindelse med regnskapsmanipulasjon.

2.8.5 Tidshorisont

Langsiktig tidshorisont innebærer at mennesker orienterer seg mot fremtidig belønning. Kortsiktig orientering fokuserer på fortid og nåtid, for å fullføre sosiale krav, ivareta tradisjoner og å ikke tape ansikt. (Hofstede, 2006) Under denne kulturdimensjonen vil dermed kortsiktig orientering kunne bidra til forståelsen av regnskapsmanipulasjon, fordi langsiktige følger gjerne blir ignorert.

2.9 Forebygging av regnskapsmanipulasjon.

I følge Schlit (2003) har vi fire ulike måter å forhindre at regnskapsmanipulering skal skje:

- 1) *Forbedre revisors mulighet til å utføre revisjon*, siden investorer og långivere har stor tiltro til at revisor skal kunne avdekke uregelmessigheter i regnskapet.
- 2) *Bedre opplæringen av brukere av regnskapsinformasjonen*. Brukerne må læres opp bedre, slik at de lettere kan oppdage feil og avvik.
- 3) *Bedre kontrollmiljøet innad i organisasjonen*. Finansielle misligheter forekommer sjeldnere i organisasjoner med sterk grad av finansiell kontroll, som intern revidering, bruk uavhengig revisor og en styresammensetning av uavhengige medlemmer.
- 4) *Omstrukturering av ledernes incentiver*. Ledere som er opptatt av ærlig rapportering og som straffer avvik, vil bidra til å redusere graden av talltriksing og forhindre at det skjer. Det må etableres en etisk tone på toppen av organisasjonen.

Ut fra disse forslagene, er det mulig å tenke seg til aktuelle forklaringer på regnskapsmanipulasjon. Det ene er at det i dag er vanskelig for revisor å avdekke mange tilfeller av regnskapsmanipulasjon, og dermed opplever virksomhetene dette som en mulighet til å jukse, med liten risiko for å bli avslørt. Når interessegrupper har tiltro til revisor, vil de sannsynligvis ikke bruke så mye tid og ressurser på gjennomgang av datamaterialets gyldighet. De andre punktene antyder at regnskapskompetansen generelt sett er for dårlig blant de som er tilknyttet regnskapsfunksjonen, samt at kontrollmiljøet ikke er optimalt. Dette skaper igjen muligheter for regnskapsmanipulasjon. Siden det finnes en del ledere som ikke prioriterer redelig rapportering, betyr også at ledelsens holdninger er en del av forklaringen på at regnskapsmanipulasjon skjer.

2.10 Oppsummering

Definisjonene på regnskapsmanipulasjon sier altså at det er en bevisst handling som innebærer brudd på bokførings- og regnskapslovgivningen. De presenterte teoriene viser at

regnskapsmanipulasjon er sammensatt og komplekst å forstå. Ut fra teoretisk rammeverk forventes det at regnskapsmanipulasjon skal kunne forklares ut fra hovedsakelig "accountability", prinsipal – agentrelasjoner, diverse regnskapsforhold, mislighetstrekanter og Hofstedes kulturelement (1993).

Teorien om "accountability" sier noe om ulike ansvar mennesker har overfor seg selv eller omgivelsene. De kan være en av forklaringene til at det skjer, da mennesker involverer seg i regnskapsjuks for å ivareta sine forpliktelser. Dette relaterer seg til prinsipal- agentteorien, hvor ledelsen skal handle på vegne av eierne, som en agent. Eierne stiller visse krav til hvordan virksomheten skal styres og hvilke mål som forventes innfridd, for å oppnå dette blir ulovlige midler noen ganger tatt i bruk. Eierne kan også utytte denne relasjonen til å få ledelsen til å utføre illegale handlinger i henhold til eiernes interesser. Denne typen atferd kan derimot brukes av ledelsen mot de underordnede også, slik at ansatte blir involvert i regnskapsmanipulasjon. Noen ganger er mangel på kompetanse en årsak til at de ansatte ikke ser alvorligheten av sine handlinger, eller maktavstanden er så betydelig at det er vanskelig å argumentere mot de instruksjoner som blir gitt fra høyere nivå i hierarkiet. Dette er i tråd med Hofstedes kulturelement, som innebærer at maktavstand, grad av individualisme, maskulinitet, usikkerhetsunnnvikelse og tidshorisont har en sterk innvirkning på bedriftskulturen. Denne vil igjen bidra sterkt til å forklare hvorfor regnskapsmanipulasjon skjer, på grunnlag av organisatoriske forhold.

3 METODE

Dette kapittelet tar sikte på å forklare hvordan studien er utført og hva som har ligget til grunn for de valg som er gjort underveis. I tillegg forklarer jeg den metodiske tilnærmingen til problemstillingen, samt forskningsdesign og strategi. Avslutningsvis forklarer jeg hvordan jeg har sikret reliabilitet og validitet i arbeidet.

3.3 Metodisk tilnærming til problemstillingen

Det jeg er interessert i å studere, er hvorfor regnskapsmanipulasjon forekommer i Norge, ut fra de forklaringer som blir gitt fra fagpersoner med kompetanse på området og ulike kilder som sier noe om problemet.

Min problemstilling er dermed:

Hva vektlegger ulike aktører og kilder som forklaring på aktuelle tilfeller av regnskapsmanipulering?

Mitt fokus ligger altså på selve forståelsen av hvorfor regnskapsmanipulasjon forekommer, og ikke på de ulike tilfellene konkret som har blitt avdekket. For å forstå problemstillingen bedre, vil jeg forklare hva jeg legger i begrepene "aktører og kilder".

3.3.1 Aktører og kilder

Med aktører mener jeg fagpersoner som besitter solide kunnskaper om temaet regnskapsmanipulasjon, fordi de på ulike måter jobber med problemstillinger rundt temaet. Dette innebærer at jeg ønsker å basere analysen på intervjuer med ulike samfunnsaktører som jobber med problemstillinger rundt regnskapsmanipulering. Mer konkret vil datainnsamling gjøres ved hjelp av intervjuer med fagpersoner fra Den Norske Revisorforening, Økokrim og Skatteetaten, i tillegg til en profilert advokat og dr. juris, med spesialkompetanse innen selskapsrett.. Disse menneskene er svært kunnskapsrike innen fagområdet, og bidrar med svært nyttig kunnskap i forhold til problemstillingen. Det er også interessant å se hvordan problemet oppfattes hos ulike aktører, om revisorforeningen eksempelvis har meninger som avviker fra holdninger hos Økokrim eller Skatteetaten.

Når det gjelder ulike kilder i forbindelse med datainnsamling, menes det ulike skriftlige sekundærkilder som er tilgjengelige. Dette er studier og arbeid som er utarbeidet av andre, men som gir meg nyttig informasjon og innsikt som kan benyttes som komplementært med primærkilder for å belyse problemet best mulig. Av ulike kilder som har blitt benyttet, kan nevnes offentlige utredninger, som NOU 2008:16 og NOU 2009:4, undersøkelser utført av Pricewaterhouse Coopers og Frischsenteret, lovbestemmelser og regnskapsstandarder, dommer og fagartikler. Blant annet har jeg brukt bøker skrevet av tidligere involverte parter i tilfeller av regnskapsmanipulasjon, Gunn Fosse i OVDS og Terje Bogen i Sponsor Service, har begge skrevet bøker om sine opplevelser og erfaringer i forhold til sin involvering i regnskapsmanipulasjon. Grunnen til at jeg beskriver disse casene i empiridelen, er at jeg ønsker å vise eksempler på faktiske tilfeller av regnskapsmanipulasjon, slik at teorien diskutere opp mot virkelige hendelser.

Foruten denne typen subjektive data, innhenter jeg empiri fra ulike undersøkelser som er gjort på området, blant annet av PricewaterhouseCoopers AS og Frischsenteret. Artikler fra fagmagasin og lignende har også tilført oppgaven kunnskaper som kan bidra til å besvare problemstillingen.

3.4 Forskningsdesign

Oppgaven er deskriptiv og tar sikte på å forstå og redegjøre hvorfor regnskapsmanipulasjon skjer i Norge, basert på andres angivelser av forklaringer vedrørende årsaker til regnskapsmanipulasjon.

Deskriptiv forskning er underbyggende og dokumenterende. Denne type forskning tar sikte på å kartlegge og drøfte ulike egenskaper ved samfunnsforholdene som blir studert.

Hovedformålet er å avklare hvordan disse samfunnsforholdene faktisk er, hvordan de varierer eller hvordan de endres. Både kvantitativ og kvalitativ forskning kan benyttes for å skildre fenomenet. (Johannessen et al, 2004 (Grønmo, 2004))

3.5 Forskningsstrategi

Fortolkende forskning ("interpretive approaches") er et samlebegrep som dekker ulike forskningsmetodikker (Gomm, 2004). *"Fortolkning er en generativ prosess, og standardiserte prosesser er verken ønskelig eller mulig"* (Haavind, 2000, pp.8). Likevel står jeg ikke fritt i forskningstilnærmingen. Jeg er plassert i en kunnskapssituasjon, og ser på regnskapsmanipulasjon fra utsiden. Dette utgangspunktet former tolkningene jeg gjør.

Jeg ønsker å belyse problemstillingen gjennom datainnsamlinger som er kvalitative, for å innhente opplevingsmessige erfaringer fra mennesker som har etablert kunnskaper om temaet og bruker disse i sin sosiale verden (Haavind, 2000). Dette gjør jeg gjennom intervju og dokumentstudier av sekundærkilder.

Jeg har benytter dybdeintervju med fire ulike aktører i forbindelse med datainnsamlingen. Spørsmålene ble sendt til intervjuobjektene på forhånd, slik at de hadde mulighet til å forberede seg i henhold til hva jeg spesifikt ønsket å undersøke. På denne måten hadde de også mulighet til å kontakte meg for eventuelle spørsmål i forkant, dersom de skulle finne noe uklart. Under selve intervjuet ble diktafon benyttet for lydopptak, slik at jeg skulle ha mulighet til å transkribere intervjuene i etterkant, noe som bidrar til å styrke validiteten og reliabiliteten. Spørsmålene som ble utarbeidet til intervjuguiden var ulike for de ulike intervjuobjektene. Noen spørsmål var like for alle, samtidig som mange spørsmål var tilpasset den rollen intervjuobjektene hadde, for at de best mulig skulle få uttale seg på grunnlag av sin spesialkompetanse.

3.6 Sekundærdata

En kvalitativ innholdsanalyse "kan omfatte ulike typer kildekritiske metoder eller andre former for dokumentstudier som er vanlige blant historikere" (Grønmo, 2004, pp. 128). Dette er en systematisk fremgangsmåte som tar sikte på å avdekke og kategorisere innholdselement, for å belyse den delen av problemstillingen som omhandler hvordan kilder forklarer tilfeller av regnskapsmanipulasjon.

Formålet med kvalitativ innholdsanalyse er å danne en helhetsforståelse av spesifikke forhold (Grønmo, 2004). Ut fra forhåndsvalgte analysefaktorer vil jeg kunne trekke ut og rette søkelyset på de aspekt ved regnskapsmanipulasjon jeg studerer, og nyanser som ligger utenfor

mitt interessefelt blir ignorert. Hensikten er å samle tråder, skape overblikk og gi et samlet og overordnet bilde av helheten. En viktig forutsetning for å lykkes med denne tilnærmingen, er forholdene som skal studeres blir avgrenset.

Jeg bruker hele tiden mine kilder for å belyse problemstillingen min, og dette legger føringer for hvilke data jeg inkluderer i empirien, og hvilke som ikke er relevante.

3.7 Teoretisk rammeverk

Teoretisk rammeverk for oppgaven tar utgangspunkt i litteratur innenfor fagområdet. I oppgaven henter jeg teori først og fremst fra fagartikler og bøker. Grunnen er at jeg anser dem for å være anerkjente og pålitelige kilder.

3.8 Reliabilitet og validitet

Reliabiliteten og validiteten sier noe om kvaliteten på forskingsarbeidet. Det er viktig å undersøke om datamaterialet er pålitelig, troverdig, overførbare og at de stemmer overens med virkeligheten. (Johannesen et al, 2004)

Reliabiliteten seier noe om forskningens pålitelighet. Dette går på hvilke data som blir benyttet, hvordan datamaterialet innsamles og hvordan det bearbeides. Innenfor kvalitativ forskning er slike krav til reliabilitet lite formålsmessig, da det sjelden benyttes strukturerte datainnsamlingsteknikker. Når datainnsamlingen skjer i form av en samtale, kan datainnsamlingen bli kontekstavhengig og verdiladet. Det vil derfor være vanskelig for en annen forsker å utføre den samme undersøkelsen og ende opp med det eksakt samme resultatet. Forskaren kan styrke påliteligheten ved å beskrive konteksten og gi en åpen, detaljert framstilling av fremgangsmåten under heile forskingsprosessen. (Johannesen et al, 2004).

Validitet vil si at man faktisk måler det man har til hensikt å måle. Validitet i kvalitative undersøkelser vil dreie seg om i hvilken grad forskerens funn reflekterer formålet med studien og representerer virkeligheten på en riktig måte (Johannesen et al, 2004).

For å sikre reliabilitet og validitet sendte jeg intervjuguide til intervjuobjektene i forkant. Slik kunne de forberede seg i forhold til hva jeg ønsket besvart. De hadde også mulighet il å ta

kontakt dersom noe skulle være uklart i forhold til spørsmålene. Under intervjuene brukte jeg diktafon til lydopptak og lydopptakene transkribert i etterkant. Slik unngår jeg problemet med at detaljer og sammenhenger blir uklare i etterkant, når dataene skal presenteres og drøftes.

4. EMPIRI

Siden regnskapsmanipulering er så komplekst, velger jeg å studere fenomenet på ulike nivå: struktur-, samfunns-, organisasjons- og individnivå. Ulike mekanismer og forhold gjør seg gjeldende på de ulike nivåene.

4.1. Strukturnivå

Det jeg velger å kalle strukturnivået er normsystemet med de begrensninger og innskrenkninger som styrer hvordan samfunnet fungerer. Det omfatter dermed også de reguleringer og bestemmelser som virksomhetene må forholde seg til. I etterlevelsen av regnskapsbestemmelsene kreves bruk av skjønnsmessige vurderinger. Dette gjør det utfordrende å avdekke bevisst manipulasjon, og mange ubevisste feilvurderinger skjer. Det er vanskelig å finne spesifikke forklaringer på regnskapsmanipulasjon ut fra et teoretisk ståsted på strukturnivå, men det kan være nyttig å se nærmere på de gjeldene reguleringene og deres funksjon.

4.1.1. Bruk av skjønn og vurderinger

Mest sentralt i regnskapsreguleringen står Regnskapsloven (1998). Den inneholder konkrete bestemmelser, men kan først og fremst sies å være en periodiseringsmodell. Grunnen er at den åpner for bruk av skjønn og vurderinger i utstrakt omfang, for eksempel i forhold til beste estimat og god regnskapsskikk, slik at regnskapsrapporteringene skal bli så gode og nøyaktige som mulig. Dermed dreier ikke regnskapsmanipulasjon seg kun om brudd på regler, men også misbruk av de skjønnsmuligheter som ligger i bestemmelsene.

Det er bred enighet blant intervjuobjektene om at regnskapsregler uten skjønnsmessige begreper er en illusjon. Selv om alle former for skjønn kan misbrukes, vil en større grad av detaljstyring være vanskelig og urealistisk å tenke seg. *"Det er sikkert rom for forbedringer, men vi kan ikke ha en regnskapslov uten rom for å utøve et skjønn"* (Advokat). I mange tilfeller, for eksempel ved verdivurderinger, er det helt nødvendig, fordi det ikke finnes alternative måter å gjøre det på. Også i NOU 2008:16 heter det at vurderinger er vanskelig å unngå, fordi det er vanskelig å vurdere hva som er riktige verdier på regnskapspostene, for eksempel ved avskrivninger. Selv for lojale aktører kan skjønnsutøvelse by på utfordringer.

Utvalget bak utredningen mener det må vurderes å utvide opplysningsplikten til flere ledende ansatte enn daglig leder og styreleder, i forhold til resultatbaserte avlønningsordninger. Jo flere tilleggsopplysninger som kreves i regnskapsdokumentasjonen, jo vanskeligere blir det å komme unna med manipuleringen. Dermed reduseres incentiver om å begå misligheter eller regnskapsmanipulasjon.

I mange tilfeller er det snakk om så grove overtredelser av regnskapsbestemmelsene, at det ikke kan forklares ut fra bestemmelsenes utforming. *"Inntektsfører du inntekter du ikke skulle ha gjort, kjører du falske bilag eller legger du inn fiktive kostnader, så er det bevisste handlinger. Det er ikke de helt marginale regnskapsteoretiske faktorene som bekymrer oss mest"* (Repr. fra Økokrim). I forbindelse med skatteunndragelse blir regnskap manipulert for å spare kostnader knyttet til skatt og avgift, samt lønnsutbetalinger, ved å ha svarte inntekter. *"Skal du betale lønningen svart, er det en forutsetning å ha svarte inntekter, som heller ikke kan bokføres, for du må ha en kontantstrøm som holdes utenfor regnskapet"* (Repr. fra Skatteetaten).

Poengene ovenfor taler for at reguleringenes utforming og funksjon ikke er en direkte årsak til regnskapsmanipulasjon. Revisoren jeg snakket med er enig i dette. *"Det er ikke slik at vi har fått regnskapsmanipulasjon fordi vi har hatt uklare regnskapsregler, slik jeg oppfatter det. Jeg tror ikke vi hadde hatt noe mindre regnskapsmanipulasjon om vi hadde hatt forsøkt å detaljregulere dette. Hvis man ønsker å gjennomføre det, så får man det til nesten uansett ha man har av regelverk. Et mer detaljert regelverk vil kanskje bare kan skape flere problemer"* (Revisor). Detaljstyring ville føre til at vi mistet viktigheten av et "beste estimat".

På strukturnivå er det derfor vanskelig å peke på noen spesifikke faktorer som kan øke forståelsen av hvorfor regnskapsmanipulasjon forekommer i Norge.

4.2. Samfunnsnivå.

Samfunnsforhold som virksomhetene må forholde seg til og konteksten de opererer innenfor, er også avgjørende for regnskapsfunksjonen, og kan bidra til forståelsen av regnskapsmanipulasjon. Eksempler på eksterne aktører av betydning er konkurransevilkår i markedet, myndigheter, lokalmiljø og forretningsforbindelser med leverandører og kunder.

Regnskapsmanipulasjon oppfattes ikke som et stort samfunnsproblem, men i de tider vi er inne i nå kan risikoen for manipulering øke. I følge førstestatsadvokat Petter Nordeng i Økokrim, kan regnskapsmanipulering være et hjelpemiddel for å skjule enda mer alvorlig straffbare handlinger, som økonomisk utroskap, forbrytelser i gjeldsforhold, og skatte og avgiftsunndragelser. (Kapital, 2009) regnskapsmanipulasjonen er altså et ledd i mer komplekse former for økonomisk kriminalitet. Det blir et middel for å oppnå en eller annen fordel. Eksempel på dette er regnskapsmanipulasjon i forbindelse med skatteunndragelser. *"Regnskapsøvertredelsene utgjør en alvorlig trussel mot offentlige og private interesser. Derfor har vi nesten alltid en side mot regnskapskriminalitet i de sakene vi etterforsker i Økokrim"* (Kapital, 2009)

I tillegg skiller Nordeng mellom manipulering i forhold til å få regnskapet til å se bedre ut, og manipulering for å fremstille regnskapet som dårligere enn realiteten. *"Regnskaper som ser bedre ut enn de er, brukes typisk mot finansinstitusjoner, spesielt mot banker for å få lån og kreditter. Dette brukes også av selskaper som ønsker å tiltrekke seg nye investorer"* (Kapital, 2009, pp. 60). Når regnskaper manipuleres for å fremstille driften som dårligere, har virksomhetene andre typer incentiv. Motiv er da eksempelvis subsidiebedrageri, skatte- og avgiftsunndragelse.

4.2.1. Kriminalitetsfremmende samfunnsaktører

Økonomisk kriminalitet og regnskapsmanipulasjon er som sagt et komplekst og sammensatt problem. Økokrims *"Tendrapport for 2008 - 2009"* har identifisert ulike samfunnsforhold som kan ha en innvirkning på omfanget av økonomisk kriminalitet i Norge. Eksempler er:

- *Sentralisering.*

Det norske samfunnet er preget av sentralisering, noe som kan ha ulike følger:

- 1) Mindre kontroll på de mindre stedene
- 2) Større anonymitet i byene/ sentrale strøk.

Geografien kan ha mye å si for om regnskapsmanipulasjon skjer eller ikke. Jo større by, jo lettere er det å gjemme seg. Det er mer gjennomskiktighet i mindre kommuner.

- *Dårlige rutiner på rapportering til Økokrim.* Etter Revisorloven (1999) § 6 – 1, og Hvitvaskingsloven (2003) § 7, er revisor pliktig til å underrette politimyndigheter når

han avdekker brudd på regnskapsbestemmelsene. *"Revisor kan videre underrette politiet dersom det i forbindelse med revisjonsoppdrag eller andre tjenester fremkommer forhold som gir grunn til mistanke om at det er foretatt en straffbar handling²".* Revisor plikter å oversende opplysninger til Økokrim om aktuelle transaksjoner som er tilknyttet straffbare handlinger (Hvvl, 2003).

- *Ekspertise*

Næringslivet er blitt flinkere til å bruke eksperter og fagfolk innen økonomi- og regnskapsfunksjonen. Dette medfører at smutthull og muligheter utnyttes i større grad. Samtidig blir det opprettet komplekse forretningsstrukturer og avtaler.

- *Mobilitet i arbeidslivet*

Det er vanlig blant norske arbeidstakere å bytte jobb oftere enn det som var vanlig for noen tiår siden. En følge kan bli at arbeidstakerne ikke føler seg like forpliktet eller lojale ovenfor arbeidsgiver og dette kan bidra til økt grad av økonomisk utroskap og illojal atferd.

- *Ønske om rask rikdom og status*, fordi den private rikdommen øker, og dette ønsker mange å være en del av.

- *Grådighetskultur i samfunnet*. Holdninger og verdier som råder i samfunnet generelt, gjenspeiles også i næringslivet. Våre handlingsmønstre reflekterer i større grad hvor opptatt vi er av å tilegne oss så store verdier som mulig, uavhengig om dette er fortjent eller anstendig.

- *Holdninger til økonomisk kriminalitet*. Dersom man sammenligner økonomisk kriminalitet med andre former for kriminalitet, blir ikke de involverte aktørene stigmatisert på samme måte, med for eksempel utestenging fra sosiale settinger. Skatteunndragelser kan møtes med skuldertrekk eller til og med positive tilbakemeldinger, mens tyveri blir ansett som grove overtramp. (Økokrim, 2008 - 2009)

4.2.2. Kriser

Det er viktig å forstå regnskapsmanipulering ut fra konteksten virksomhetene opererer innenfor. Undersøkelser gjort i USA viser at en hyppig grunn til regnskapsmanipulering er at selskap ønsker å pynte på regnskapstallene sine for å holde driften gående i forhold til kunder

² Revisorloven *Lov om revisjon og revisorer* av 15. Januar 1999 nr. 2. Hentet 17.februar 2009 fra http://lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdata/all/nl-19990115-002.html&emne=revisorlov*&

og bankforbindelser, i tider hvor den økonomiske situasjonen er vanskelig og virksomheten er opptatt av å unngå konkurs (NOU 2008:16).

Før den såkalte "finanskrisen" inntraff, opplevde vi gode økonomiske tider i Norge. Det kan stilles spørsmål til om styrene var bevisste nok i forhold til de interne kontrollsystemene. Så lenge tallene er gode, har mange en tendens til å slappe mer av på rapporteringene. I forbindelse med tidligere kriser eller nedgangstider har en rekke tilfeller av regnskapsmanipulasjon blitt avdekket. I 1987 hadde vi "Black Monday", etterfølgende av en lang nedgangsperiode og et børskrakk over hele verden. I 2001 sprakk "it-boblen" og i 2003 hadde vi igjen nedgangstider på børsen. I forbindelse med disse hendelsene, spesielt etter 2003- nedgangen, ble det avdekket en rekke regnskapsskandaler. Dette bidro til større fokus på systemer, kontroll og økonomistyring. *"De senere år har det stort sett vært gode økonomiske tider, og da har mange ikke vært så opptatt av disse tingene en periode. I de tider vi er inne i nå, vil vi få et mye større fokus på det igjen"* (Advokat). *"I de økonomiske tider vi er inne i nå, vil insitamentet for å begå straffbare forhold for å tjene penger på ulovlig måte, være kraftigere enn i oppgangstider"* (Repr. fra Økokrim). Det vil være mekanismer som trekker mer økonomisk kriminalitet i oppgangstider også, men da litt andre typer.

Mange manipulerer regnskap for å komme over en kneik. *"Derfor tror jeg at vi fremover vil se en ganske stor økning i unndragelser på grunn av finanskrise og nedgangstider. Og da er begrunnelsen at, "ja, men jeg skal bare over denne kneika og berge firmaet"* (Repr. fra Skatteetaten).

4.2.3. Oppdagelsessannsynlighet, avskrekkende effekt og straffenivå

Det er en vanskelig avveining å bestemme hva som er riktig kontrollnivå for å oppnå en høy nok opplevd oppdagelsesrisiko. Blant intervjuobjektene er det stor enighet om at oppdagelsessannsynligheten ikke er tilstrekkelig høy nok til å ha avskrekkende effekt, slik situasjonen er i dag. Noe av forklaringen kan skyldes at Økokrim og Skatteetaten ikke har tilstrekkelige ressurser. Når en person først blir tatt for regnskapsmanipulering, viser det seg at konsekvensene for den enkelte kan være dramatiske, fordi det ofte dreier seg om personer på et høyt samfunnsnivå. De vil oppleve et dramatisk, personlig fall. *"Når personer begynner med regnskapsmanipulering, tror jeg de har forlatt den perrongen hvor de tenker gjennom konsekvensene hvis de blir tatt. Jeg tror man befinner seg innenfor en sfære hvor man enten*

er uangripelig eller at den potensielle gevinsten er så stor, at de tar den risikoen handlingen innebærer” (revisor). Mange er nok litt naive og blåøyde i tillegg, de tror at handlingen som begås nå kan viskes ut etter hvert som bedriften har kommet seg over en kneik.

Når det kommer til straffeutmålingen, råder det en viss uenighet. Advokaten jeg har intervjuet, mener straffenivået i saker rundt regnskapsmanipulasjon er mer enn høyt nok hvis vi sammenligner med straffeutmåling for eksempelvis vold eller drap. Foruten selve straffen, blir mange regnskapsmanipulasjonssaker høyt profilert gjennom media, og de involverte får en tilleggsstraff i dette, da de gjerne blir uthengt og følgelig får sitt rykte og rennome ødelagt. Dette gjelder spesielt når involverte aktører er profilerte mennesker i samfunnet. Denne typen skade er vanskelig å gjenopprette. *“Jeg vet ikke om det er avgjørende om du sitter i fengsel i to måneder eller to år. Omdømmefallet det medfører å bli dømt blir nok det samme uansett” (Repr. fra Skatteetaten).*

I følge Regnskapsloven § 8-5, første og andre ledd, er strafferammene for vanlige økonomiske forbrytelser, samt grove regnskapsovertredelser seks år, men ofte skjer regnskapsmanipulasjon i kombinasjon med andre straffbare forhold. På den måten har regnskapsbiten en tendens til å drukne litt i straffeutmålingen i denne typen saker.

På samfunnsnivå er det dermed faktorer som kontekst, samfunnsøkonomiske forhold og global økonomi som kan bidra til at regnskapsmanipulasjon skjer. I tillegg har vi en rekke samfunnsforhold som påvirker omfanget, blant annet mobilitet i arbeidslivet, grådighetskultur og holdninger. I tillegg vil oppdagelsessannsynlighet og avskrekkende effekt påvirke omfanget.

4.3. Organisasjonsnivå

Organisatoriske forhold, interne strukturer og kultur former måten virksomheten fungerer på og hvilke holdninger som dannes i forhold til regnskapsmanipulasjon. Disse forholdene er dermed interessant å studere, for å øke forståelsen av regnskapsmanipulasjon.

På organisasjonsnivå vil relasjoner mellom interne aktører være interessant å studere nærmere, fordi de påvirker kulturen, holdningene og den interne dynamikken på

arbeidsplassen, generelt. Dermed er det også grunn til å tro at måten organisasjonsmedlemmene samhandler på, vil ha en innvirkning i forhold til hvorvidt det dannes grobunn for at regnskapsmanipulasjon kan finne sted. *"Jeg tror vi er for lite flinke til å utfordre og sette spørsmålstegn til om ledelsen egentlig har den nødvendige integritet. Også tror jeg at vi ofte blir fasinert av folk som har S i muntlig og alltid er gode til å forklare, så det ligger nok noe i menneskenaturen her. Det å ha den sunne skepsisen og gå inn i den typen problemstillinger er veldig viktig"* (Revisor). Når det eksisterer en "sterk" ledelse har det en stor innvirkning for den interne dynamikken og risikoen for at urettmessige hendelser finner sted. Det er interessant å studere hvor eier sitter i pengestrømmen. *"Hvis det er ansatt som sitter og tar inn pengene og eierne bare får oppgjøret overlevert, vil han innføre ganske strenge internkontrollsystemer, nettopp for å sikre seg at ansatte ikke lurer han. Når eier selv har kontroll over pengestrømmen, øker faren for at internkontrollen blir slappere, og dermed at regnskapet inneholder feil eller mangler"*(Repr. fra Skatteetaten).

Vesentlig i prinsippal- agentteorien er at prinsippal (eier) og agent (leder) skal ha lik motivasjon til å drive selskapet på en god måte. Det blir da heller interessant å studere hvordan relasjonene fungerer, og om disse utnyttes for at enten prinsippal eller agent (eier - ledelse) skal kunne oppnå noe ved hjelp av ulovlige midler. Regnskapsmanipulasjon kan eksempelvis skje når aktører i virksomheten utnytter sin posisjon til å påvirke eller delegere oppgaver til andre til. Slik blir flere involvert i aktiviteter som gir et av ulovlig karakter.

Mindre virksomheter er gjerne overrepresentert blant avdekkede tilfeller av regnskapsmanipulasjon. I små selskaper kan det være et problem at intern kontroll er fraværende eller utilstrekkelig. I familieeide selskaper vil det ligge en risiko for at urettmessige hendelser kan skje, fordi arbeidsdelingen er ugunstig, daglig leder sitter som styremedlem eller at det finnes familieaksjer. Vi har også sett saker hvor store og børsnoterte selskaper har begått regnskapsmanipulasjon. Eksempler på dette er Sponsor Service og OVDS-sakene. I mindre virksomheter kan det være lettere for enkeltpersoner å gjennomføre manipuleringen, som en følge av mangelfulle eller fraværende systemer for internkontroll.

I forbindelse med den årlige innleveringen av selvangivelsen i Norge avdekkes regnskapsmanipulasjon og andre mistenkelige forhold rundt de opplysninger som gis. Dersom noe er usikkert i forbindelse med utarbeidelsen av selvangivelsen, kan opplysninger gis i vedlegg. Derifra er det Skatteetaten som må ta tak i opplysningene og sjekke om de vil ha en

innvirkning på selvangivelsen. *"Vi ser at vi bombarderes med vedlegg fra større virksomheter og det gis utstrakte opplysninger i vedlegg til selvangivelsene. Dette medfører at vi har store etterberegninger i flere hundre millionerkronersstørrelsen, ofte opp i milliardbeløp. Opplysningene gis i vedlegg og det er opp til Skatteetaten å se det og gjøre noe med det. Vi har en toårsfrist til endring for ugunst for skatteyter og å foreta etterberegninger"* (Repr. fra Skatteetaten). Dette utnyttes av enkelte virksomheter. De holder bevisst opplysninger tilbake, og håper at Skatteetaten ikke avdekker avvikene innen fristen.

Når det gjelder bransjevariasjoner, virker det mindre vesentlig i forhold til om regnskapsmanipulering skjer eller ikke. Det virker mer aktuelt å studere dette i forhold til selskapsstrukturer. *"Kompliserte selskapsstrukturer kan være faretruende, i form av at det lettere kan flyttes inntekter og utgifter mellom selskapene innenfor nærstående selskap og innen konsernet"* (Advokat). I tillegg kan virksomheter befinne seg i visse faser som krever en spesiell form for utvikling. Noen selskaper er kanskje i en fase hvor de er helt avhengige av å vise en spesiell form for utvikling. *"Det kan for eksempel være "start- up selskaper" hvor omsetningsvekst er alfa og omega i en periode. Resultatene på bunn betyr kanskje ikke like mye, det viktige er å vise en topplinje og at det er interesse for produktene"* (Revisor). En annen type risiko knytter seg til om selskapet avhenger av offentlige tilskudd eller subsidier. Noen selskap ser muligheter til regnskapsmanipulasjon gjennom spesielle støtte- eller tilskuddsordninger. Dette kan i så fall skape incentiv til å manipulere regnskap, da uriktige regnskapsgrunnlag vil gi urettmessige tilskuddsmidler. Dette påpekes av representanten i Skatteetaten. Hun sier også videre at det knytter seg en risiko til virksomheter som mottar kontanter som betalingsmiddel. De har en stor grad av private kunder og det setter få kontrollspor.

Årsaker til at regnskapsmanipulering skjer kan være en kombinasjon av mangel på individuell kompetanse, holdninger og etisk/ moralsk forfall, og indre og ytre press. I tillegg skyldes regnskapsmanipulering i stor grad system-, kontroll- og styringssvikt. Ytre press kan komme av forventninger om at det skal presteres til enhver tid og det forventes gode resultater. Typisk for regnskapsmanipulasjon er at virksomheten må forholde seg til et egenkapitalmarked som følger selskapet, og markedet setter krav til virksomheten. *"Dette er krav som på mange måter gjør at selskapet blir utsatt for en betydelig fristelse og vil forsøke å inflatere tallene sine på en eller annen måte"* (Revisor). Dette gjelder særlig de store, børsnoterte selskapene,

som i tillegg må forholde seg til kravet om kvartalsrapportering, noe som tvinger dem til å tenke mer kortsiktig.

For å forstå risikoen for regnskapsmanipulasjon i den enkelte virksomhet, er det nødvendig å sette seg inn i den og hvordan den opererer, gjennom et kontrollperspektiv. Organisasjoner som virker komplekse og har aktiviteter som ikke direkte er en del av kjerneaktiviteten, kan være lurt å undersøke nærmere. Det er viktig å forsøke å skjønne ting som ikke syns fornuftig i forhold til det som er virksomheten, ut i fra et styreperspektiv og å se dette i sammenheng med risikoen som knytter seg til den finansielle rapporteringen. Mange selskaper selger et produkt som er ganske komplisert å forstå, det kan for eksempel ligge i skjæringspunktet mellom produkt og tjeneste, og tidspunktet for salg kan være vanskelig å definere.

"Komplekse salgsprosesser åpner for større muligheter for regnskapsmanipulasjon" (Revisor).

Det er store forskjeller på virksomheter som er tjenesteytende og de som ikke er det. Det som kjennetegner tjenesteytende virksomheter er at produktet de tilbyr er vanskeligere å kontrollere og holde oversikt over enn fysiske varer. Felles for mange tjenesteytende virksomheter er at de har en relativt liten administrasjon og retter hovedfokus mot kjernevirksomheten sin, og ikke på administrative oppgaver. Det foreligger kanskje mangler på kompetanse knyttet til regnskap og rapportering. I tillegg har de gjerne lite ressurser og små marginer. I mange tjenesteytende virksomheter er holdningene til redelig regnskapsførsel utilstrekkelig, gjerne fordi de tidligere har erfart at de kommer unna med svart inntjening, uten å bli avslørt.

4.3.1. Styret

Styret skal være en uavhengig part, som ikke er direkte underlagt ledelsen, og ser virksomheten med mer nøytrale øyner enn ledelse og eierskap. I forhold til å redusere risiko for regnskapsmanipulasjon, er det viktig å ha en internkontroll som er uavhengig av linjeledelsen. Internrevisjon skal være uavhengig av administrasjonen og rapportere direkte til styret. Styrets sammensetning, arbeidsmetode, kompetanse og dialog med ledelsen kan kobles mot risiko for regnskapsmanipulering. Styret bør være bevisst på problemstillingen og tenke gjennom hvilke forventninger de setter og hvilket grunnlag de har for parametrene de bruker i forhold til vekst. Disse bør stå best mulig i forhold til det som er realiteten i virksomheten.

"Jeg tror det er viktig at det er et styre som er opptatt av kvaliteten på ekstern informasjon."

Det at de har så mye kompetanse at de kan utfordre ledelsen på den eksterne informasjonen de gir" (Revisor). Styret bør besitte en viss regnskapsmessig kompetanse, men revisoren mener det ikke er avgjørende med svært avansert regnskapskompetanse, at de for eksempel skal være eksperter på IFRS. "Jeg er mye mer opptatt av at styret virkelig forstår hvordan en leser forholder seg til den økonomiske informasjonen som selskapet gir, i tillegg til at styret også er bevisst i forhold til sin dialog med revisor" (Revisor). Styret må vise at de er opptatt av en velfungerende internkontroll. "Men jeg tror at, hvis man ikke er opptatt av det, kan styret faktisk være med å bidra til at det er vesentlig lettere å gjennomføre regnskapsmanipulasjon" (Revisor).

Det er viktig at styret setter av tid til å drive kontroll og setter krav til rapportene som kommer fra daglig leder. I tillegg er det viktig at de setter spørsmålstegn til selskapets organisasjon, de må involvere seg i de systemer selskapet har for å rapportere regnskapstall. Når det gjelder styrets dialog med ledelsen, mener advokaten, at det vil være vanskeligere å manipulere regnskapet når det eksisterer en tett dialog. Revisoren understreker også viktigheten av styrets fokus og arbeid. "Dersom et selskap har en god internkontroll og man har satt den rette tonen, kan styret gjøre en del av jobben med å etterse at ressursbruken i virksomheten er fornuftig" (Revisor). Og motsatt kan en for dårlig jobb fra styrets side faktisk bidra til at det blir vesentlig lettere å gjennomføre regnskapsmanipulasjon.

Det kan settes spørsmålstegn til hvor fornuftig det er at daglig leder sitter som styremedlem, men i anbefalingen for børsnoterte selskap (NUES³), heter det at daglig leder eller andre fra den daglige ledelsen ikke bør sitte i styret (www.nues.no). Grunnen til at det ikke eksisterer et lovforbud mot det, er det store omfanget av små selskaper. "Som utgangspunkt mener jeg det er en uheldig sammenblanding at daglig leder sitter i styret, fordi styret skal kontrollere daglig leder. Vi får en sammenblanding mellom funksjoner knyttet til kontroll og administrasjon" (Advokat). Det vil også være nyttig å rette fokus mot styrets uavhengighet, da dette også kan ha innvirkning på risiko for at regnskapsmanipulasjon skal finne sted.

4.3.2. Kultur

Organisasjonskulturen er viktig i forhold til hvilke holdninger og handlingsmønstre som etableres og finnes i en virksomhet. I dette ligger det at kulturforskjeller mellom virksomheter

³ Norsk anbefaling for eierstyring og selskapsledelse.

kan forklare hvorfor regnskapsmanipulering skjer i enkelte virksomheter og ikke i andre. Det er i stor grad snakk om holdninger og integritet når årsaker til regnskapsmanipulering studeres. Ofte har regnskapsmanipulering sin forankring i toppledelsen. *"Der jeg har sett regnskapsmanipulering som jeg oppfatter som virkelig alvorlig har det på en måte vært snakk om ledelsesinitiert manipulasjon. Den er det mye vanskeligere å avdekke"* (Revisor). *"Jeg tror det er ledelsen i bedriften som faktisk må være helt tydelige på hvilken kultur man ønsker innad i en bedrift"* (Advokat). Dette støttes av revisoren, som mener mye av forklaringen ligger i ledelsens holdninger, og dermed at det er et holdnings- og integritetsproblem. At toppledelsen står bak regnskapskriminalitet, kan være utenkelig å forestille seg i bedrifter hvor alt synes å være i skjønneste orden. *"Å forholde seg til at lederen i en virksomhet driver med kriminelle handlinger, det er en så utenkelig tanke, at det kan gå lang tid før det avdekkes"* (revisor). Det eksisterer vanligvis en stor tillit til ledelsen og det hersker en tiltro til at det som blir sagt og gjort av ledelsen, er rettmessig og hensiktsmessig. Mange kvier seg for å sette spørsmålstegn til ledelsens handlinger og atferd. I tillegg skal man være bombesikker før man fremsetter en påstand om at det har forekommer regnskapsmanipulasjon i en virksomhet, fordi konsekvensene blir så enorme for de det måtte gjelde. *"Tilliten til hele systemet blir da, på en måte, satt på prøve"* (revisor).

Hvilke signal som sendes fra ledelse og styre er helt avgjørende for hvilke holdninger som etableres på arbeidsplassen. *"Ledelsens holdninger vil spille inn på hvordan de ansatte oppfører seg"* (Repr. fra Økokrim). Det er også viktig å være konsekvent i forhold til konsekvenser og sanksjoner for de som blir tatt for regnskapsmanipulering.

En rekke interne forhold i organisasjonen vil dermed påvirke tilbøyeligheten til å begå regnskapskriminalitet. Eksempler på dette er en sterk ledelse, kompetanse, holdninger til etikk og moral, internkontroll, styrets dialog med ledelsen, og ikke minst bedriftskulturen. *"Gjennom et langt liv i skatteetaten har jeg mistet alle illusjoner i forhold til hvilke typer feil vi kan finne og hvor vi finner dem. Der det kan gjøres feil, blir det gjort feil. Virksomhetene snakker om samfunnsansvar og har etiske program, likevel gjør noe helt annet. Det er dobbeltmoral!"* (Repr. fra Skatteetaten)

4.4. Individnivå

Regnskapsmanipulasjon på individnivå knytter seg til menneskers atferd, holdninger og handlingsmønster. Mennesker utsettes for mange krefter og faktorer som påvirker deres valg og handlinger. Eksempel er på dette er press, holdninger og muligheter.

En undersøkelse utført av Pricewaterhouse Coopers i 2007 skadeomfanget ved regnskapskriminalitet er proporsjonalt med stillingsnivået, altså at de groveste overtredelsene blir begått av toppledere og mellomledere. Majoriteten av de involverte i denne typen ulovlige handlinger er interne aktører, menn i alderen 30 til 50 år som har høyere utdanning og vært ansatt i virksomheten i seks til ti år. Som regel er motivet økonomisk/ materialistisk, med ønske om å kunne oppnå høyere levestandard. (PWC, 2007) Det at flest menn er involvert i regnskapsmanipulasjon, kan skyldes at de fleste i lederposisjoner er menn. Uansett krever en slik posisjon at du er risikovillig. Mer forsiktige mennesketyper er redde for å gjøre feil, og det skal mer til for å manipulere regnskapene. Risikovillige typer er vant til å tjene masse penger og er uredde i forhold til å ta store eller små risikoer, mens de mer forsiktige mennesketyperne antagelig ikke vil tørre i mange tilfeller. Du må ha en god porsjon selvtillit for å kunne nå toppen, og dette innebærer kanskje at det er vanskeligere å ta kritikk fra andre og man er mindre lydhør til betenkeligheter med å gjøre kritikkverdige handlinger knyttet til regnskap og rapportering.

Når toppledelsen står bak regnskapsmanipulasjonen, har gjerne flere enn en person vært involvert. I slike tilfeller er det vanskeligere å forstå hvorfor ugjerningen kan forgå over lengre tid, i og med at flere er klar over hva som foregår. Unnskyldninger kan da være at involverte ikke definerer det som deres problem, men skyver det over på andre og det blir en ansvarsfraskrivelse.

4.4.1. Press

Ansatte i regnskapsavdelinger kan komme til å oppleve et press fra overordnede om å gjøre urettmessige endringer på regnskapsmaterialet. Mange føler da ikke noe ansvar for handlingen, fordi de bare har gjort det de har fått beskjed om fra en overordnet. Eventuelt går de med på å utføre handlingen i frykt for gjengjeldelser, ved for eksempel å miste jobben. Slike hendelser får Skatteetaten tips om til stadighet. I tilfeller med bytteavtaler kan det også

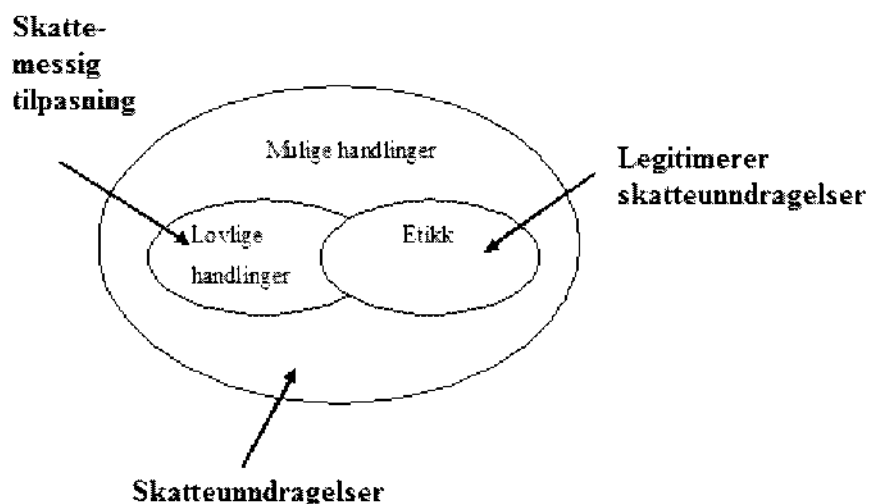
oppstå indre press ovenfor ansatte. Da skjer betalingen i form av varer eller tjenester. Dersom motparten foreslår at transaksjonen ikke skal bokføres, er det ikke alltid lett å stå imot. Dette kan oppleves som press for den enkelte.

4.4.2. Holdninger

Det kan være vanskelig å si noe generelt om hvilke holdninger som dominerer blant menneskene som involverer seg i regnskapsmanipulering. *"Jeg pleier ofte å si at du har en gruppe mennesker i den ene enden, de som aldri ville finne på å gjøre noe galt. Også har du andre i motsatt ende, som er notoriske luringer og bruker mye tid på å pønske ut nye ting som ikke tåler dagens lys. I midten har du en ganske stor gruppe som er formelig i en eller annen retning"* (Repr. fra Økokrim). Dette impliserer at en relativt stor gruppe mennesker er mottagelige for påvirkning i den ene eller andre retningen. Dersom de blir overbevist, kan de være potensielle utøvere av økonomisk kriminalitet og regnskapsmanipulasjon.

Barth et. al (2008) har utført en studie for Frischsenteret i forhold til menneskers syn og holdninger knyttet til skatteunndragelser. Dette er en form for økonomisk kriminalitet og regnskapsmanipulasjon benyttes ofte som et ledd i å realisere skatteunndragelser. Derfor bruker jeg resultatene til å illustrere holdningene til regnskapsmanipulasjon også.

Barth et. al (2008) illustrerer skatteunndragelser i en figur:

Figur 4: Skatteunndragelse (Barth et. al, 2008)

Når det gjelder holdninger til skatteunndragelser, sier 48,3 prosent av de spurte at de synes det er generelt akseptabelt. På spørsmål om de selv ville være villige til å snyte på skatten, svarer 34,8 prosent ja og 29,4 prosent nei. Av disse er menn mellom 25 og 39 år overrepresentert. 10,3 prosent sier de allerede har begått skatteunndragelser. (Barth et. al, 2008)

Barth et. al (2008) har også undersøkt hva folk mener kan rettferdiggjøre en slik type adferd. Da svarer de at andres normer, urettferdige system og feil bruk av offentlige midler er viktige årsaker til at skatteunndragelser forekommer. Ut fra undersøkelsene mener folk at de som jobber hardt blir for tungt skattelagt, og at det finnes smutthull i systemet som kan utnyttes. I følge Eide (2000) har undersøkelser vist at sosiologiske og etiske faktorer er av betydning når skatteunndragelser skjer. Eide (2000, pp. 86) mener *"det er grunn til å tro at individuell moral og individuelle oppfatninger av skattesystemets rettferdighet og Statens forvaltning av skattepengene er av betydning for omfanget av skatteunndragelser"*.

Jo mer kompetent du er, jo større mulighet har du til å både se ting du kan forandre og å oppdage avvik. Viktigst av alt får du en større evne til å selv vite hva som er riktig eller galt, jo mer kompetanse du besitter. *"Hvilken kompetanse og holdninger du omgis med vil også ha en stor innvirkning. Dess mer kompetente og etiske menneskene rundt deg er, jo vanskeligere vil du få det selv med å kunne begå regnskapsmanipulasjon. Sjansen for å bli oppdaget øker, det samme gjør konsekvensene dersom du bli avslørt. Det blir ofte gjort en avveining mellom mulighet, fortjeneste og risiko"* (Repr. fra Økokrim). Mangler på kompetanse kan også resultere i at utilsiktede avvik oppstår i regnskapsutarbeidelsen. *"Snekkeren som starter opp en virksomhet, er veldig god til å svinge hammeren, men gjerne ikke fullt så god på regnskapsbiten"* (Repr. fra Skatteetaten).

PWCs undersøkelsen (2007) viser at de virksomheter som vektlegger en kombinasjon av etiske retningslinjer og "compliance programs" er minst utsatt for økonomisk kriminalitet. For å forebygge at det skjer, er det i tillegg viktig å vektlegge tradisjonelle kontrolltiltak, samt å skape en god bedriftskultur på arbeidsplassen.

4.4.3. Motivasjon

Det virker ikke til å være noe poeng i seg selv å manipulere et regnskap. Det må ligge en annen motivasjon bak og et ønske om å oppnå en eller annen fordel.

Det vil ligge personlige motiv bak de fleste tilfeller av regnskapsmanipulasjon. Mennesker har et ønske om personlig berikelse, samtidig som de vil vise omverdenen at de lykkes med sin profesjonelle karriere. Mange ønsker seg en høyere levestandard og dette blir da en betydelig drivkraft bak ugjerningen. Det å fremstå som suksessfull settes ofte i sammenheng med status. Det ligger mye prestisje i å lede et selskap og mange ledere identifiserer seg fullt og helt med jobben sin. Dersom bedriften mislykkes, vil dermed lederen også føle seg mislykket fordi han setter hele sin identitet i sammenheng med rollen som leder. *"Noen personer identifiseres veldig med selskapet, det blir på en måte livsverket deres. Dersom de manipulerer regnskapet, selv eier aksjene, er det da for å berike seg selv eller for å sette selskapet i et bedre lys? Det er ofte slik at egen suksess forbindes med selskapets suksess"* (Repr. fra Økokrim). *"Jo mer du jobber, jo mindre plass har du til å identifisere personligheten din ut fra andre kriterier enn at du er vellykket på jobben"* (Advokat).

Gjennom avhør kommer Økokrim i kontakt med involverte aktører i regnskapsmanipulasjon. Det varierer om de erkjenner det de har gjort, men de som innrømmer det, begrunner det ofte med at de ønsket seg bedre resultater enn det som var realiteten, for å få lån, holde kravene fra banken eller å snylte på skatten. *"Andre forklarer at de på en måte har blitt drevet inn i det, at de føler en form for press. Det har kanskje begynt litt, også har det blitt verre og verre og så har de ikke stoppet"* (Repr. fra Økokrim). Det kan oppfattes som enklere å tilegne seg penger på denne måten enn andre typer kriminalitet. Ved skatteunndragelse er det Staten som blir offeret, dermed blir skyldfølelse ovenfor enkeltpersoner eliminert.

Personlig vinning

Det er gjerne en glidende overgang mellom incentiv om personlig vinning og det å redde selskapet fra en økonomisk krise. *"Personlig vinning er ikke alltid ensbetydende med mer penger i lommeboken"* (Revisor). Det kan like gjerne være et sterkt ønske om å lykkes som er drivkraften for å manipulere regnskap. *"I en vid definisjon er det jo en vinning i å beholde jobben. Jeg synes det er litt vanskelig å tenke seg at regnskapsmanipulasjon blir begått, uten at man på en eller annen måte har noen goder av det selv. Om det er for å redde selskapet, greit nok, men hvorfor gjør du det for å redde selskapet? Er det fordi du er snill mot selskapet på bekostning av dem du lurer? Hva er da mer etisk bra med å redde et selskap i forhold til å lure et annet? Er det ikke fort sånn at man gjør det for å havne i et bedre lys selv, for at du*

ikke skal hefte ved deg at du har mislykkes som et eller annet?" (Repr. fra Økokrim) Motivet er gjerne kontekstavhengig. I gode tider er kanskje sånn at motivet er mest personlig berikelse eller eventuelt å sette selskapet i et bedre lys. I nedgangstider er det ønske om å redde selskapet som er den viktigste driveren.

Når den personlige vinningen derimot er direkte økonomisk motivert, blir regnskapet manipulert og resultatet blir økonomiske goder for den enkelte, for eksempel når virksomheten benytter resultatbaserte avlønningssystem eller bonuser. *"Fremgangsmåter for å oppnå personlig vinning er ikke nødvendigvis å begå underslag, det kan også være at man manipulerer regnskapene for å forbedre regnskapstallene, for å få utarbeidet en bonus. For eksempel kan aksjebaserte avlønningssystemer være en fristelse til å pynte på regnskapene, for å få større bonus" (Advokat).* Dette skaper incentiv til personlig berikelse. *"Jeg tror rett og slett at fristelsen til personlig vinning og mangelen på en profesjonell administrasjon kan være årsaken. For det er kanskje virksomheter som ikke går med kjempestore overskudd. Og de som ønsker å være ordentlige, mangler kanskje ressurser til å sette inn en ordentlig administrasjon. Og da er det noen som ser muligheten til lettjente penger. Fristelsen blir rett og slett for stor" (Advokat).*

Lederen vil også føle en ansvarlighet, eller "accountability", ovenfor ulike aktører, som eiere, investorer, forretningsforbindelser og lokalsamfunn. *"Likevel tror jeg det med egenverdet er viktig for en leder" (Advokat).*

På individnivå er det altså interessant å studere hvilken motivasjon som ligger bak involveringen i regnskapskriminalitet. Hva som ligger i personlig vinning ser ut til å variere, ut fra bedriftens økonomiske situasjon. I gode tider motivet gjerne personlig berikelse, mens det i dårlige tider gjerne er ønske om å redde bedriften over ei "kneik" som er den viktigste årsaken. Begge incentiv kan begrunnes ut fra personlig vinning. I er viktige faktorer på individnivå press, muligheter, holdninger og kompetanse.

4.5. Eksempel på konkrete tilfeller av regnskapsmanipulasjon i Norge.

Vi har sett en rekke tilfeller av regnskapsmanipulasjon i Norge de senere år. To av de største og mest omtalte sakene har vært Sponsor Service og OVDS. Terje Bogen og Gunn Fosse ble

tiltalt i henholdsvis Sponsor Service- og OVDS- saken. De har fortalt sin historie og gjengitt sakene fra egne ståsted gjennom sine respektive selvbiografier.

4.5.1. Sponsor Service

Konsernsjef og økonomidirektør i Sponsor Service ASA søkte på vegne av selskapet den 17. januar 2002 om lån/ kredittramme på kr 330.000.000 hos Nordea Bank Norge ASA. Til grunn for søknaden lå selskapets reviderte og offentliggjorte årsregnskaper for 1999 og 2000, et perioderegnskap pr. 30. september 2001, samt prognoser for 2001 og resultatbudsjett for 2002. (Borgarting Lagmannsrett, 2007)

Det ble gitt et feil totalbilde av selskapet og regnskapet viste. Blant annet viste selskapets regnskaper bedre resultater enn realitetene og en overvurdert balanse. Opplysningene hadde betydning for bedømmelsen av selskapet. En følge var at det oppstod tap eller fare for tap for Nordea Bank Norge ASA. (Borgarting Lagmannsrett, 2007)

Terje Bogen – bedrageridømt.

Gjennom sin selvbiografi forteller Terje Bogen, tidligere gründer og administrerende direktør i Sponsor Service, sin versjon om omstendighetene rundt "Sponsor Service - saken".

Sponsor Service hadde 150 ansatte og et samlet budsjett på nesten 700 millioner kroner. De hadde datterselskaper i Danmark, Sverige, Finland og Tyskland. Virksomheten bestod av tre kjerneområder; sponning av kultur og sport, hospitality og spesialreiser, media og IT. Selskapet var en av Norges Skiforbunds største kreditorer. (Bogen, 2008).

Et meglerselskap under Sparebanken NOR, fikk i oppdrag fra styret i Sponsor Service å tilrettelegge for å notere selskapet i gråmarkedet⁴, noe som ble gjennomført høsten 2000. Begrunnelsen var at man ville styre mot aksjemarkedet for å få en lettere omsettelig aksje. Dermed kunne ytterligere kapital lettere innhentes, samtidig som gamle aksjonærer ville ha mulighet til å realisere noe av den gevinsten de hadde opparbeidet gjennom mange års eierskap. (Bogen, 2008). Terrorangrepene i USA 11. september 2001 satte umiddelbare bremsen for forretningsvirksomheten, spesielt innenfor området "Event Travel". Dermed ble

⁴ **Gråmarkedet** betyr aksjer som ikke er notert på Oslo Børs, men som likevel er gjenstand for mange handler via meglerforetakene.

det langt vanskeligere å reise penger via aksjemarkedet, spesielt for bedrifter i gråmarkedet. Selskapets aksjekurs stupte. (Bogen, 2008).

Det samme året overtok Anders Renolen som ny styreformann. Etter et knapt halvår ble Lars A. Christensen valgt som ny styreformann på generalforsamlingen. Han hadde knapt nok blitt valgt før han informerte styret om at han ville fakturere Sponsor Service 2000 kroner timen for tjenester han ytet selskapet utenom styremøtene. Styremøtene i seg selv mottok han 150 000 kroner i honorar for. Ettersom han hadde styreoppgaver i rundt 15 ulike selskaper, var styrehonorar hans primærinntekt. (Bogen, 2008). I sitt virke som styreformann, hadde Renolen jobbet for at styret skulle involvere og få en tettere dialog med revisor. Han inviterte også revisor til styremøter, hvor blant annet regnskapsprinsippene ble diskutert. I et notat kom han med konkrete forslag til styret vedrørende styrets funksjon i Sponsor Service, der han også stilte en rekke spørsmål i forhold til styrets arbeid, samt administrasjonens arbeids i forkant av styremøtene. Behandlingen av notatet ble stadig utsatt. (Bogen, 2008)

Selskapet opplevde dårlig likviditet og lite arbeidskapital og det manglet 33 millioner kroner i egenkapital som ikke var innbetalt i henhold til planen. Til tross for dette ble ytterligere oppkjøp vedtatt i styret, finansiert av nye låneopptak i Nordea. Det ble kjøpt aksjer og gitt tilskudd til datterselskap for nesten 90 millioner, det ble investert i konsernets rettighetsportefølje for 75 millioner. Oppkjøp av eventselskap og tilskudd til disse utgjorde 50 millioner. (Bogen, 2008).

Det nye styret fikk i et notat en grundig innføring i hvordan inntektsføringen i selskapet fungerte. Ved å ta 75 prosent av sine inntekter ved kontraktsunderskrift, ville man først få kontantene inn på konto etter et visst antall år. Dette økte behovet for arbeidskapital og finansieringsbehovet i påvente av senere inntekt. (Bogen, 2008).

"Jeg er ingen regnskapsmann og jeg har vært prisgitt dyktige regnskapsfolk da jeg selv aldri har ført et regnskap, selv ikke min egen selvangivelse. Min styrke er salg og kundepleie." (Bogen, 2008, pp. 236).

Gjennom media ble Sponsor Service omtalt som et selskap med store økonomiske problem. *"Denne typen omtale gjorde sitt til at det gjennom denne høsten ble tøffere å hente arbeidskapital i aksjemarkedet"* (Bogen, 2008, pp. 237). Revisor ble koblet sterkere inn i

regnskapsavslutningen, og ytterligere hjelp ble leid inn fra Ernst & Young (Bogen, 2008). Ole Geir Hagen ble ansatt i økonomiavdelingen etter at Mark Sjuve hadde fratrådt sin stilling som økonomidirektør. I retten hevdet Hagen at det hadde tatt ham tre dager å finne ut av selskapets feilaktige regnskapsførsler. *"Og her hadde vi i årevis betalt millioner til Ernst & Young, for å sikre at det vi foretok oss regnskapsmessig, skulle være korrekt og akseptabelt!"* (Bogen, 2008, pp. 241).

I forkant av et styremøte i februar, ble selskapets bokførte egenkapital på 260 millioner kroner nedskrevet av den nye økonomidirektøren, Hagen. Forgjengeren, Sjuve, hadde anslått nedskrivningen til 80 millioner kroner. Selv mente Bogen det riktige ville være å nedskrive 100 millioner kroner. Styret godtok nedskrivningen på 260 millioner, og dette medførte at Bogen leverte sin oppsigelse. Kort tid etter havner selskapet i skifteretten. *"Det må ha vært krefter som synes det var like greit at selskapet opphørte"* (Bogen, 2008, pp. 246). På møtet med bostyrer, ble en regnskapskonto som het "avtaler under arbeid" særlig gjennomgått. Bogen hevder de hadde en forståelse med revisorene i Ernst & Young om at slike avtaler kunne inntektsføres i det foregående år. (Bogen, 2008).

Bogen, tidligere økonomidirektør, Mark Sjuve, og Ernst & Young ble saksøkt, og saken kom opp i Oslo Tingrett. *"I en alder av 61 år hadde jeg aldri tidligere vært i en rettssal"* (Bogen, 2008, pp. 257). Bostyret tapte i tingretten, saken ble anket til lagmannsretten, men den ble forliket sommeren 2008. Da er ikke Økokrims straffesak mot Bogen og Sjuve inkludert. (Bogen, 2008).

Økokrim startet med avhør av vitner i løpet av våren 2005. En av Bogens nærmeste medarbeidere uttalte at Bogen var den i styret og ledelsen som var mest opptatt av det ble utbetalt utbytte. Dette er Bogen sterkt uenig i. *"Jeg var den eneste i ledelsen som reinvesterte utbytte i selskapet"* (Bogen, 2008, pp. 263). Både revisor og regnskapsfører forklarte at de ikke hadde hatt noe særlig kontakt med Bogen i den daglige virksomheten (Bogen, 2008).

Terje Bogen ble dømt for grovt bedrageri ovenfor Nordea ved å ha avgitt feil regnskap. *"Et regnskap jeg aldri har ført og som jeg heller aldri har "avgitt". Det er styret som avlegger regnskap, ikke administrerende direktør"* (Bogen, 2008, pp. 270). Aktor har uttalt at: *"hadde revisor gjort jobben sin, hadde det ikke blitt noen sak (mot Bogen)"* (Bogen, 2008, pp. 270).

"Regnskap og økonomistyring har med skam å melde aldri vært min sterkeste side. Jeg er utdannet markedsfører" (Bogen, 2008, pp. 271). Han sier at "avtaler under arbeid" var et uttrykk for oppdragsmassen. I samråd med revisor ble avtaler i denne posten inntektsført på det reviderte inntektsåret dersom de var undertegnet før årets påfølgende generalforsamling. "Dette fikk vi – i det stor og det hele – aldri muligheten til i 2002, ettersom selskapet ble sent til skifteretten før regnskapet bleslutført og revidert" (Bogen, 2008, pp. 271- 272).

"Selv mottok jeg aldri løpende oppdatering over hva som var inntektsført, og hva som var tilbakeført, men som administrerende direktør visste jeg selvsagt at vi hadde denne praksisen... Det blir en smule søkt når Økokrim i retten nærmest fremstiller det som om det var jeg selv alene som foresto bokføring og økonomistyring i et konsern over flere landegrenser, og med nære milliarder i omsetning" (Bogen, 2008, pp. 272- 273).

Det fremkommer av dommen en uttalelse fra dommer Knut Erik Strøm at: *"Bogen har etter konkursen i ganske vesentlig grad forsøkt å unngå straffeansvar ved å forsøke å skyve ansvaret over på andre"* (gjengitt i Bogen, 2008, pp. 276). Dette avviser Bogen og mener han har opptrådt ærlig (Bogen, 2008).

"Som toppler må jeg selvsagt selv ta ansvar for at det gikk som det gikk. Men selv toppler må ha adgang til å kunne forsvare seg?... Selskapet hadde meget kompetente ressurser innenfor regnskap, finans og økonomi. Vi hadde et meget kompetent styre og solide, strategiske eiere" (Bogen, 2008, pp. 277).

Oppsummering

Sponsor Service-saken viser at forklaringer på regnskapsmanipulasjon kan være et ønske om å villedde finansinstitusjoner i tider med likviditetsproblem. Dersom de reelle tallene hadde blitt fremvist Nordea, er det mer usikkert om selskapet ville fått innvilget lån. Toppledelsen sto bak regnskapsmanipulasjonen, men fraskriver seg likevel ansvar og skylder på manglene regnskapskompetanse.

4.5.2. OVDS

Ofotens og Vesterålens Dampskibsselskap (OVDS) har stått for en av Norges største bedragerisaker, og omhandlet svindel med offentlige tilskuddsmidler. Til sammen er det

anslått at selskapet har svindlet staten for 113 millioner kroner fra 1994 til 2003. De såkalte fergeregnskapene ble endret slik at resultatet fremsto som dårligere enn det som var reelt. I 2002 ble Vegdirektoratet tipset av tidligere administrerende direktør Bjørne Øveraas om regnskapsovertredelsene. Vegdirektoratet foretok deretter bokettersyn og fant mistenkelig informasjon. Økokrim ble koblet inn (Fosse & Magnusson, 2004). Flere personer i OVDS ble dømt for regnskapsovertredelser, og selskapet ble dømt til å betale tilbake alt de hadde svindlet fra staten (www.atekst.no).

OVDS ble beskyldt for å ha underrapportert inntekter og overrapportert utgifter for over 10 millioner i uriktige regnskapstall til Statens Vegvesen vedrørende drift av riksveiferjene, og for nesten en million for fylkesveiferjene. Dette for å dokumentere et høyere offentlig tilskuddsbehov enn det reelle regnskapet skulle tilsi. (Saltén Tingrett, 2004)

Fra og med 1989 anvendte OVDS en salderingsordning for ferjedriften. Den innebar at selskapene fikk godkjent et budsjett ved inngangen til driftsåret. Etter tilskuddsårets utløp fikk selskapene saldert sine underskudd basert på godkjenning av innsendte regnskaper.

Ordningen ble ansett å ha påtakelige svakheter, blant annet gav den selskapene få incentiver til rasjonell drift. (Saltén Tingrett, 2004)

Gunn Fosse

Gunn Fosse var avdelingsdirektør i OVDS da regnskapsmanipulasjonen og subsidiebedrageriene forgikk. Fosse forteller at: *"I den såkalte OVDS- saken var det ikke min etikk og moral som sviktet, men min dømmekraft. Men dømmekraft er ikke bare noe naturgitt og upåvirkelig. Den vil preges av omgivelsene og kanskje gjøre deg mer naiv og ukritisk enn du selv tror (Fosse & Magnusson, 2004, pp. 3)".* I boken fremstiller hun arbeidsplassen som et miljø hvor de ansatte gjorde det de fikk beskjed om og det de trodde var riktig. *"Mye av forklaringen ligger i frasen" jeg gjorde bare jobben min"" (Fosse & Magnusson, 2004, pp. 4).* De var et fåtall personer på toppen av hierarkiet som hadde regien for regnskapsjukset, mens de andre ikke visste hva som foregikk, på tross av at det foregikk over flere år. s. 83: *"Det ble mer og mer klart for meg at bedriftsledelsen i Narvik med all disponibel hersketeknikk forsølte å dytte ansvaret for det påståtte regnskapsjukset over på meg" (Fosse & Magnussen, 2004, pp. 83).*

At det rådet en ukultur i selskapet kommer tydelig frem i boken. *I prinsippet kunne man gjøre hva man ville med tallene; pynte på dem og eventuelt slette materiale som kunne dokumentere at hovedkontoret hadde sterkere befatning med fergeregnskapet enn det som i ettertid kunne bevises (...)* At bedriften i dette konkrete tilfellet talte med to tunger, viser at ukulturen fortsatte som før. Velsignet fra høyeste hold" (Fosse & Magnusson, 2004, pp. 92).

"Jeg så hva som foregikk, og hadde fått nok. Selskapet var pill råttent" (Fosse & Magnusson, 2004, 93).

Oppsummering

OVDs- saken viser hvordan selskap som mottar offentlige subsidier utnytter ordningen for urettmessig å lure til seg ekstra midler fra Staten. Selskapet hadde en sterk toppledelse og ga instruksjoner nedover i organisasjonen om hvordan regnskapsrelaterte arbeidsoppgaver skulle utføres. Gunn Fosse, avdelingsdirektør i selskapet, mente det rådet en ukultur i selskapet og at det var "pill råttent".

4.6. Oppsummering.

For å oppsummere hvordan ulike forhold kan innvirke og medvirke til at regnskapsmanipulasjon skjer, vil jeg oppsummere de viktigste funnene mine i en tabell.

Strukturnivå	Samfunnsnivå
<ul style="list-style-type: none"> - Reguleringens utforming og funksjon har liten innvirkning 	<ul style="list-style-type: none"> - Oftest i tettbygde, mindre transparente strøk - Ofte en del av andre former for økonomisk kriminalitet. - rapporteringsrutiner, kompetanse, mobilitet i arbeidslivet, ønske om status og personlig vinning, grådighetskultur, holdninger er samfunnsforhold som innvirker på graden av økonomisk kriminalitet.
Organisasjonsnivå	Individnivå
<ul style="list-style-type: none"> - Ytre press - Sterk ledelse - Relasjoner internt, samt mellom ledelse og eierskap - Styrets funksjon og dialog med daglig leder og er av betydning. - Accountability og ansvar - Krav til kortsiktig rapportering - Selskapsstruktur. - Offentlige tilskudd kan skape incentiv til utarbeidelse av uriktige tilskuddsgrunnlag - Dårlig internkontroll - Komplekse produkt - Kultur og holdninger er svært avgjørende. 	<ul style="list-style-type: none"> - Maskulinitet - Ønske om personlig vinning - Toppledelsesfenomen - Internt press - Holdninger - Urettferdige system og feil disponering av skattemidler

5. ANALYSE

I det følgende vil jeg drøfte mine funn presentert i empirikapitlet opp mot det teoretiske rammeverket som er brukt. Siden jeg presenterte empiri og datamaterialet under nivåene: struktur, samfunn, organisasjon og individ, vil analysen ta utgangspunkt i en tilsvarende inndeling.

5.1. Strukturnivå

Strukturnivået omfatter normsystem og reguleringer som styrer regnskapsfunksjonen og måten den utøves på. Normsystemet består av gjeldende lover og regler, og disse har en stor innvikning på både regnskapspraksis og bruk. Regnskapsprofesjonen må forholde seg til og overholde de reguleringer den er underlagt.

Når regnskapsmanipulasjon skjer, er regnskapsmaterialet ikke lenger transparent eller troverdig, slik McMillan (2004) argumenterte for at regnskapet skal være. Det gjøres dermed et overtramp som setter hele regnskapsfunksjonen i et dårlig lys.

Når reguleringene krever bruk skjønn for å komplimentere bestemmelsene, blir det avgjørende for regnskaps- og rapporteringsutarbeidelsen hvilke vurderinger og hensyn som blir tatt. Som påpekt i empirien, er det praktisk talt umulig å skape et system av reguleringer som er blottet for skjønnutøvelser. Skjønn er nødvendig for å kunne gi brukerne et bilde av den økonomiske situasjonen som stemmer best mulig med realiteten. Ved verdivurderinger, er det helt avgjørende å ta hensyn til ulike moment som innvirker på utfallet. Dermed kan feil oppstå i regnskapet også som følge av at mennesker har handlet i god tro, uten at det har vært bevisst regnskapsmanipulasjon. I henhold til teorien er regnskapsmanipulasjon en bevisst og tilsiktet handling for å oppnå et gode for seg selv eller selskapet. Dermed er det tvilsomt at måten normsystemet er utarbeidet og fungerer på i praksis har skylden for at regnskapsmanipulasjon skjer fra tid til annen.

Dette støttes av fagpersonene jeg har vært i kontakt med. De er alle enige i at regnskapsreglene ikke har skylden for at regnskapsmanipulasjon forekommer i det norske samfunnet. De som aktivt går inn for å trikse med regnskapsmateriell, gjør det ikke fordi reguleringene åpner for det. De gjør det av helt andre grunner, sannsynligvis er de økonomisk

motivert, noe jeg kommer tilbake til. Dette betyr at vi må se etter andre forklaringer, for å skjønne hvorfor regnskapsmanipulasjon skjer.

Det skal likevel sies at normsystemet er kjennetegnet av at offentlige instanser utarbeider generelle regler som generaliseres til alle innenfor praksisdelen, uten for store muligheter til individuelle tilpasninger. Normsystemet er karakterisert av at det er "top - down" av natur, og virksomhetene kan oppleve at bestemmelsene og reguleringene blir tredd over hodene deres. Derfor vil de av noen oppleves som rigide, systemet kan likevel ikke klandres for at manipuleringen skjer. Isteden for å klandre bruk av skjønnsutøvelse i regnskapsutarbeidelsen, kan det være mer hensiktsmessig å fokusere på opplysningskrav i vedlegg. Flere av intervjuobjektene påpekte at vesentlige opplysninger unnlates fra vedlegg og noter. Denne biten av regnskapsreguleringene er muligens det eneste som kan bidra til forklaring av regnskapsjuks, da opplysningskravene ikke er strenge nok. Dette er imidlertid bare en veldig liten del av helhetsforståelsen av at regnskapsmanipulasjon skjer.

5.2. Samfunnsnivå

På et samfunnsnivå er det interessant å studere hvilke eksogene faktorer som influerer virksomhetene, og bidrar til forståelsen av hvorfor regnskapsmanipulasjon skjer.

Virksomhetene må forholde seg til en rekke aktører og forhold i samfunnet, og denne konteksten former måten de fungerer på. Som Sinclair (1997) viser til, påhviler det virksomheten et ansvar overfor samfunnsaktører, i form av "public accountability". Dette innebærer at virksomhetene må forholde seg til de pålegg og krav som settes eksternt, og eventuelle overtrappe må kunne rettferdiggjøres eller kunne forsvares.

Regnskapsmanipulasjon er et klart overtrappe mot samfunnet, fordi interessenter blir villedet gjennom den finansielle informasjonen som blir gitt. Investorer, kreditorer, kunder og andre som har interesser i virksomhetene, får et feilaktig inntrykk og dette skaper et ureelt beslutningsgrunnlag for dem. Det viser seg likevel at denne formen for "accountability" blir ignorert i tilfeller av regnskapsmanipulasjon, fordi ugjerningen ofte skyldes forsøk på å villedde interessegruppene. Dette så vi i Sponsor Service, hvor långivere ble forespeilet et feilaktig regnskapsgrunnlag, fordi virksomheten søkte om kapital på grunnlag av manipulerede regnskap. I OVDS- saken ble samferdselsmyndighetene bedratt, og følgen ble at urettmessige

tilskudd ble utbetalt. Dette viser altså at ansvarsfølelsen ikke alltid er sterk nok til å forhindre regnskapsmanipulasjon og dermed blir eksterne aktører lurt, fordi virksomheten ønsker noe fra dem. Denne formen for "accountability" kan også bidra til å forklare hvorfor regnskapsmanipulasjon skjer, fordi virksomheten vil fremstille seg selv som mer suksessrik enn hva som er reelt ovenfor omgivelsene. Enkelte er ute etter å lokke til seg kapitalinnskudd fra investorer eller oppnå skatte- og avgiftsbesparelser. Intervjuobjektene gav eksempel på at virksomheter utelater vesentlige poster eller beløp fra regnskapet. De blir gjerne omtalt i vedlegg, men resultatet blir betydelig avvikende fra den reelle økonomiske situasjonen. Dette impliserer altså at virksomhetene bryter tilliten interessegruppene har til dem, og "public accountability" blir tilsidesatt. Konkurransen i markedet blir da gjerne en pådriver for dette, og virksomhetene må ty til ulovlige midler for å overleve eller møte forventninger fra eksempelvis aksjemarkedet. Prinsipal- agentteori kommer dermed også inn som en del av forklaringen, fordi denne typen forventninger kan føre til at ledelsen tar beslutninger som leder til illegale handlinger. Resultatet blir at selskapet blir fremstilt på en måte som ikke samsvarer med virkeligheten.

I disse dager opplever verden økonomiske nedgangstider og mange virksomheter strever med lønnsomheten. Albrecht et. al (2006) påpekte at konteksten innvirker på lovligheten. I og med at tidene har vært svært gode i forkant av finanskrisen, og at den inntraff relativt brått, var mange uforberedt på hvordan de ville bli påvirket av krisen. Intervjuobjektene frykter at omfanget av økonomisk kriminalitet vil øke i tiden fremover på grunn av dette, basert på erfaringer fra tidligere nedgangstider. Begrunnelsen er at mange tilfeller av regnskapsmanipulasjon starter med at ledelsen vil redde virksomheten over ei "kneik". Deretter eskalerer gjerne den ulovlige aktiviteten, fordi ledelsen opplever at de lykkes med ugjerningen og kommer unna med den. I tillegg skapes det forventninger fra ulike interessegrupper etter hvert som resultatene tilsynelatende bedres. Dette kan delvis forklares ut fra teori om prinsipal- agent, fordi ledelsen handler på en måte som tar sikte på å tilfredsstille eiernes interesser.

I og med at tidligere økonomiske kriser har ført til en viss oppblomstring av regnskapskriminalitet, er det viktig for kontrollmyndighetene å være på vakt i tiden som kommer, da mye av forklaringen av regnskapskriminalitet kan ligge i kontekst og verdensøkonomi. Når samfunnet opplever nedgangstider vil også andre former for økonomisk

kriminalitet få en oppblomstring, og regnskapskriminalitet er, som Petter Nordeng var inne på, ofte en del av andre og mer alvorlige former for økonomisk kriminalitet.

I tillegg til de nevnte faktorene på samfunnsnivå som bidrar til å forklare regnskapsmanipulasjon, vil rapporteringsrutiner til eksempelvis Økokrim være avgjørende, som Økokrims trendrapport (2008 - 2009) var inne på. Dette betyr at rådende holdninger, i for eksempel revisjonsbransjen, og revisorenes trofasthet til sin "professional accountability" er avgjørende for hvilken risiko den enkelte virksomhet forbinder med regnskapsmanipulasjon. Dette kan forklares ut fra mislighetstrekanten, som argumenterer for at holdninger har en sterk innvirkning på om regnskapsmanipulasjon skjer eller ikke. Igjen henger dette også sammen med oppfattelsene av oppdagelsessannsynlighet og straffennivå. Når disse oppleves som liten, blir risikoen for at det skjer større. Likevel er det nok prestisjefallet for de mest profilerte menneskene som er det verste, for eksempel for Terje Bogen i Sponsor Service. Her spiller media en stor rolle, fordi de har et ansvar for å omtale denne typen overtramp, og de bidrar til at avskrekkende effekt øker. Vi ser dermed hvor viktig det er at ulike interessegrupper rundt virksomheten ivaretar sin "public", "professional" og "personal accountability", slik at holdningene internt påvirkes utenfra, i en mest mulig lovlydig retning.

5.3. Organisasjonsnivå

På organisasjonsnivå er det naturlig å drøfte de interne mekanismene som gjør seg gjeldene, og som kan ha en betydning i forhold til å forstå regnskapsmanipulasjon.

Ledelsen har en rekke ansvarsområder i kraft av sin stilling. Den skal påse at driften skjer på en måte som er forankret i krav og visjoner fra strategisk nivå. Eierne og investorer er interessert i at driften skal være lønnsom, helst med vekst. Samtidig skal de ansatte ivaretas, slik at arbeidsmiljø og trivsel på arbeidsplassen holder et tilfredsstillende nivå. Dette står i samsvar med Sinclair's (1997) "managerial accountability", om at det medfølger ansvar med en lederstilling. Ansaret som følger en leder kan imidlertid skape incentiv til regnskapsmanipulasjon. Mye av forklaringen ligger i ansvarsfølelsen ovenfor bedriften, fordi ledelsen skal sørge for at det leveres gode resultater. Ansvarsfølelsen gjør seg gjerne gjeldende også i forhold til eierne, i kraft av prinsippal- agentrelasjonen dem imellom. Som Falkman & Tageson (2008) var inne på, eksisterer det et prinsippal- agentforhold mellom eier og ledelse. I henhold til denne teorien, skal de to besitte samme motivasjon og interesser. I

mange tilfeller av regnskapsmanipulasjon kan noe av forklaringen ligge i interessenmotsetninger og at leder og eier har ulike oppfatninger om hva som bør være hovedfokus for driften, og hvordan verdier skal skapes og forvaltes. Dersom eierne setter høye krav til måloppnåelse, vil ledelsen kunne føle dette som et press som vanskelig lar seg løse uten å trikse med regnskapstallene. Denne type forklaring står i samsvar med Cressey's mislighetstrekant, hvor blant annet press fører til at mennesker i maktposisjoner involverer seg i ulovlig virksomhet. De finner regnskapsmanipulasjon som den letteste måten å imøtekomme presset på.

En annen form for incentiv å skape høyest mulig verdi og aksjekurs, for å inflatere markedet. Når reelle resultat og kapitalbeholdning ikke gjenspeiler forventningene, vil noen la seg friste til å pynte på tallene, for å lokke til seg kreditorer, kunder, leverandører med videre. For å oppnå dette, vil eierne kanskje komme til påvirke agenten til å handle i tråd med disse interessene, slik prinsippal- agentteorien sier. På denne måten blir ledere eller andre interne aktører involvert i ulovlig aktivitet, og de neglisjerer sin personlige "accountability". Også mellom ledelse og ansatte eksisterer det er prinsippal- agentforhold. Disse gruppene kan ha motstridende interesser, og de ansatte må følge de arbeidsinstruksjoner får. Dersom det eksisterer en sterk ledelse i selskapet, vil det være vanskelig for de ansatte å protestere mot de rutiner som eksisterer. I ekstreme tilfeller vil dette ansatte bli involvert i ugjerninger, fordi selskapet styres av en "sterk ledelse og det er etablert et sett av rutiner og en bedriftskultur som ikke vektlegger redelighet eller gode kontrollsystem. Underordnede kan bli dratt inn i et dragsug som det er vanskelig å komme seg ut av, slik Gunn Fosse opplevde det i OVDS. Dette kan forstås ut fra prinsippal- agentteorien, fordi de ansatte føler seg pliktige til å etterleve instruksene som gis fra høyere hold. Fordi ledelsen har en "managerial accountability" har de ansatte tillit til den, og sannsynligheten for at det stilles kritiske spørsmål til deres arbeidsutførelser avtar. Herunder vil også kompetansenivået til de ansatte spille. Trolig vil en rekke tilfeller av regnskapsmanipulasjon skyldes nettopp utilstrekkelig regnskapskompetanse, spesielt i små virksomheter med liten administrasjon. I dette ligger gjerne forklaringer på regnskapsmanipulasjon i enkelte tilfeller.

5.3.1. Muligheter

I henhold til mislighetstrekanten er opplevde muligheter til regnskapsmanipulasjon en del av forklaringen til hvorfor det skjer. Regnskapsmanipulasjon kan ha en sammenheng med dårlige, interne kontrollsystem og deres mangelfulle funksjon, for dersom internkontrollen

ikke er formålstjenlig i forhold til å avdekke intern rutinesvikt, vil det være lettere å gjennomføre ugjerningen på alle nivå i organisasjonen. Likeens vil styrets sammensetning og kompetanse ha en innvirkning, fordi et styre som er opptatt av interne prosesser vil kunne påvirke virksomheten til bli mer lovlydig. Disse faktorene påvirker muligheten til å gjennomføre regnskapsmanipulasjon, hvilket også mislighetstrekkanten bruker som en forklaring på fenomenet. Styret har, i likhet med ledelsen, også en "professional accountability" å ivareta, og i det ligger det at de har et ansvar for å påse at driften skjer på et redelig vis. Når det anstrenger seg for å ivareta de plikter som medfølger disse profesjonelle gruppene, vil de også være opptatt av redelighet og forebyggende tiltak rettet mot regnskapsmanipulasjon. Styret kan dermed ha en stor innflytelse på hvordan virksomheten drives og hvilke holdninger som får grobunn. Når dette fokuset imidlertid blir fraværende, blir konsekvensen mindre grad av kontroll og større muligheter for ledelsen å utføre regnskapsmanipulasjon.

Noen selskap ser muligheter til regnskapsmanipulasjon gjennom spesielle støtte- eller tilskuddsordninger. Som representanten fra Skatteetaten var inne på, utnyttes tilskuddsordningen knyttet til forskning og utvikling. Noen går så langt som å opprette fiktive virksomheter for å få et sugerør i statskassen. Dette viser igjen, at der det foreligger muligheter til å utnytte systemet og tilegne seg goder, der blir ulovlig midler tatt i bruk for å utnytte mulighetene. Et konkret eksempel er OVDS- saken som manipulerte regnskapet for å få tildelt urettmessige subsidier og tilskudd. En forklaring kan være at ugjerningen mangler fysiske ofre, det går ut over Staten og dermed elimineres en del samvittighetsmomentet knyttet til regnskapsmanipulasjonen.

Når det gjelder mindre selskap, vil manipuleringen skje gjennom å unnlate å registrere seg eller levere inn oppgaver til Skatteetaten. De ser da at det kan ligge en mulighet i dette til å unndra skattekostnader, og dermed oppnå et bedre resultat. Disse bedriftene antas å ha små marginer og relativt lav omsetning. Representanten fra Skatteetaten påpekte at denne typen skatteunndragelser gjerne er mest vanlig i byer eller større tettsteder. Grunnen er at slike steder er mindre transparente og det kan oppleves lettere å forsvinne i mengden. På små steder vil denne typen aktivitet bli mer synlig. Det ble også påpekt av virksomheter som mottar kontanter som betalingsmidler, øyner muligheter til regnskapsmanipulasjon i kraft av dette. Virksomheter med kontantbeholdninger forholder seg helst privatkunder, noe som igjen innebærer få kontrollspor som kan undersøkes i etterkant. Når graden av kontroll avtar, er det

grunn til å tro at faren for regnskapsmanipulasjon øker. Dette samsvarer med Schilits (2002) forklaring; at det lønner seg og at det er lett å gjøre det.

5.3.2. Press

I likhet med muligheter, var også press en del av forklaringen på regnskapsmanipulasjon ut fra mislighetstrekanter. På brukersiden i regnskapsfunksjonen har vi alle de aktører som benytter seg av regnskapsinformasjonen virksomheten utarbeider, eksempler er investorer, kunder, leverandører, kreditorer, myndigheter, organisasjon og så videre. De bruker regnskapsinformasjonen for å dekke et informasjonsbehov grunnet sine interesser i virksomheten, det være seg innskutt kapital eller utestående krav. De stoler på at den informasjonen som gis, medfører riktighet. Det at eksterne aktører og interessegrupper bruker regnskapsinformasjonen av strategiske eller overvåkende grunner, kan bidra til at ledelsen føler et press for at bedriften skal prestere og levere resultat som viser vekst og lønnsomhet. Investorer vil ha størst mulig avkastning på sitt innskudd og er dermed interessert i at selskapet skal gå med størst mulig overskudd. Dette står i samsvar med Økokrims trendrapport (2008 - 2009) som mener vi har en grådighetskultur i samfunnet og at vi er opptatt av å tilegne oss mest mulig verdier, selv om det kan gå på bekostning av anstendigheten.

Børsnoterte selskap vil særlig oppleve et forventingspress fra investorer og grupper som sitter på aksjeposter. Egenkapitalmarkedet følger selskapet og setter krav til det. Dette øker presset på toppledelsen, og de føler da gjerne at de må ta alle midler i bruk for å møte disse forventningene på en best mulig måte. I henhold til prinsipal- agentteorien skal ledelsen handle i tråd med deres interesser, og dette kan være en del av forklaringen på hvorfor det skjer. I ekstreme tilfeller blir regnskapene manipulert, som det eneste opplevde alternativet for at forventningene skal bli møtt. Gjennom pålegg skal de levere kvartalsrapportering, noe som tvinger dem til kortsiktig tenking og planlegging, men investorene gjerne er opptatt av utvikling og langsiktig profitt. Dermed må bedriftene møte en rekke forskjellige, og delvis motstridene, forventninger og krav. Langsiktige visjoner settes opp mot kortsiktig måloppnåelse. Sponsor Service viser at motiv for regnskapsmanipulasjon kan ligge i forventningspress fra kapitalmarkedet. Selskapet ville oppnå en mer omsettelig aksje, for å dekke et kapitalbehov og for at de med aksjeposter skulle få en realisert gevinst.

Toppledelsen i en bedrift kan oppleve et de blir utsatt for press fra eierne og styret, som forventer visse økonomiske prestasjoner. Ledelsen kan oppleve et press til å leve opp til forventningene, fordi de forventes at de skal handle i tråd med eierinteressene, i henhold til Eisenhardts (1989) forklaring av prinsipal- agentrelasjonen som eksisterer. Noen typer bedrifter har som sagt et større press på seg til å vise til gode resultater i visse perioder, som nyetablerte selskap. Det forventes at de skal ha en rask vekst etter hvert som de er etablert, og de er helt avhengige av omsetningsvekst for å overleve. I og med at selskapet er nyetablert, blir de gjerne mer risikovillige da de har lite å tape, men mye å vinne på å ta i bruk ulovlige virkemidler for å vise til en lønnsomhetsvekst. I sum kan dermed regnskapsmanipulasjon blir den "beste" vei ut for å møte dette presset.

5.3.3. Holdninger

Den tredje og siste forklaringsvariabelen i mislighetstrekanten var holdninger. Hvilke holdninger som dominerer på en arbeidsplass, har stor betydning for innstillingen de ansatte har til økonomisk kriminalitet og regnskapsjuks. Det er ganske innlysende at det er sånn, men desto vanskeligere er det å identifisere og måle dem. Toppledelsen fungerer som regel som gallionsfigurer og rollemodeller i de fleste virksomheter, og deres atferd vil påvirke hvordan de underordnede tenker og handler. Dette samsvarer med Albrecht et. al's (2006) påstand om at holdninger består av individuelle eller kollektive innstillinger til akseptabel atferd. Toppledelsen former dermed kulturen i organisasjonen. Som revisoren jeg intervjuet var inne på, ligger mye av årsakene til regnskapsmanipulasjon i integritet og holdninger, med forankring i toppledelsen. Derfor er det svært viktig at ledelsen blir bevisst på sin rolle og posisjon, og at de utnytter denne i positiv retning for å dyrke de "gode" verdiene og holdningene. Dette kan komme i uoverensstemmelse med ledernes personlige intensjoner, fordi mange er opptatt av prestisje. Prestisje er igjen forbudt med gode økonomiske resultater. Dette skaper incentiv for toppledelsen til å fokusere mest på måter å øke marginene, i noen tilfeller på ulovlige måter, på bekostning av å dyrke andre verdier på arbeidsplassen. I en virksomhet med sterk ledelse vil det være vanskelig for de ansatte å kommunisere med overordnede, og dermed blir ikke alltid uregelmessigheter eller mistenkelige hendelser varslet om. Dette kan bidra til å forklare regnskapsmanipulasjon, både fra ledelsens og ansattes side, fordi interne varslingsrutiner og kommunikasjon ikke vil rette oppmerksomheten mot det eller at den personlige integriteten ikke er sterk nok til å forhindre at det skjer. Vi så gjennom OVDS- saken hvordan mennesker på "toppen" av organisasjonen

påvirker øvrige ansatte til involvering i regnskapsjuks. Gunn Fosse hevdet at de ansatte bare fikk beskjed om hvordan arbeidsoppgavene skulle gjøres ut fra instruksjoner som ble gitt nedover i organisasjonen. Dette viser hvor avgjørende toppledelsens atferd er for organisasjonen som helhet.

I tillegg til ledelsen, har også styret et ansvar for å oppmuntre til vektlegging av redelighet, og de bør påse at selskapet handler etisk. Som sagt, er det viktig at de tar tak i eventuelle problemer som måtte oppstå, og at det blir slått hardt ned på regnskapsmanipulasjon hvis de skulle få kjennskap til det. På denne måten setter de en standard for hva som er akseptabel atferd og ikke, og slikt virker også holdningsskapende. Som representanten fra Økokrim var inne på, finnes det til enhver tid en stor gruppe mennesker i samfunnet, som er formelige og påvirkelige i forhold til det å bli mer eller mindre lovlydige. Igjen er dette et bevis på at holdninger har svært stor betydning for omfanget av kriminalitet og hvem som involverer seg i den, også i forhold til regnskapskriminalitet.

Arbeidsplassen utgjør en del av identiteten for mange. Majoriteten av samfunnsborgerne er lovlydige og har sunne holdninger og tilpasser seg de normer og reguleringer som råder. Dette drar de med seg inn i arbeidslivet, spesielt dersom de har en sterk identitetsfølelse til arbeidsplassen, i henhold til Sinclairs (1997) "professional accountability". Førstestatsadvokat i Økokrim, Petter Nordeng, uttalte til Kapital (nr 2, årg. 39, 2009) at mobiliteten i arbeidslivet er større nå enn tidligere, noe som medfører at vi har en svakere identitets- eller lojalitetsfølelse til arbeidsgiver. Når identitets- og fellesskapsfølelsen svekkes, kan det påvirke den profesjonelle ansvarsfølelsen. Dette kan i verste fall gå ut over lovlydigheten. Arbeidstakerne føler ikke en like stor grad av forpliktelser og ansvar når identitetsfølelsen til arbeidsplassen svekkes.

Kulturelement

Bedriftskultur har en enorm innflytelse på organisasjonsmedlemmenes atferd. Som Hofstede (1993) har redegjort for gjennom sine teorier, er kulturelement av betydning; maktavstand, individualisme/ kollektivism, grad av maskulinitet, usikkerhetsunnavikelse og tidshorisont.

Maktavstand

Det virker som risikoen for regnskapsmanipulasjon er størst i organisasjoner med større grad av maktavstand. Slike virksomheter er gjerne hierarkisk oppbygd, hvor toppledelsen har liten

innsikt i operasjonelt nivå, og vice versa. Dialogen dem imellom blir mangelfull, og bedriftskulturen blir preget av dette. De ansatte kvier seg for å ta opp problem med overordnede, og dette medfører at ledelsen ikke trenger bekymre seg nevneverdige for at ulovlig aktivitet skal bli vanskelig å gjennomføre. Derfor synes det åpenbart at makttdistanse har en betydning for om regnskapsmanipulasjon skjer eller ikke.

Individualisme/ kollektivism

Involvering i regnskapsmanipulasjon kjennetegnes av egoistisk tankegang og ugunstig arbeidsdeling, fordi de involverte ønsker å oppnå noe i forhold til personlige begjær. Dermed vil også organisasjonene dette foregår i preges av individualisme, der en eller få mennesker styrer den ulovlige aktiviteten, uten hensyn til kollegaer eller interessegrupper rundt organisasjonen. Disse menneskene setter personlige ønsker framfor fellesskapets.

Grad av maskulinitet

Vi har sett at majoriteten av de involverte i regnskapskriminalitet er menn. Ulike forklaringer kan ligge til grunn for dette. Det mest innlysende er at flere menn enn kvinner besitter topplederstillinger. Det andre er at menn gjerne er mer risikovillige enn kvinner, og det ligger i deres natur å utnytte de muligheter som måtte foreligge til å skaffe seg gode, dersom de opplever oppdagelsessannsynlighet og den avskrekkende effekten som liten. Dette viser at maskulinitetselementet til Hofstede (1993) er viktig i forståelsen av regnskapsmanipulasjon.

Usikkerhetsunntak

Som Hofstede (1993) påpeker, vil fokus på usikkerhetsunntak innebære større grad av interne arbeidsrutiner og fokus på internkontroll. Virksomheter som nedprioriterer slike kontrollrutiner vil være mer utsatt for regnskapsmanipulasjon, fordi risikoen for å bli avslørt avtar når reguleringene og begrensningene er få. I tillegg vil de som bevisst involverer seg i regnskapsmanipulasjon tar en kalkulert risiko. Dette innebærer at jo mer risikovillige de involverte er, jo mer aktivt går de inn i ugjerningen uten å tenke på kontrollsystemer eller rutiner.

Tidshorisont

Som intervjuobjektene har påpekt, er regnskapsmanipulasjon en handling som er kortsiktig fundert, fordi de involverte vil redde bedriften over en kneik eller en akutt krise. Hvilke konsekvenser dette kan gi på lengre sikt, blir gjerne ikke overveid. Også når motivet er personlig berikelse, ligger fokuset på hva som kan oppnås på kort sikt. Langsiktige konsekvenser for den enkelte kan derimot bli fatale, dersom ugjerningen blir avdekket.

Virksomheter med kort tidshorisont er opptatt av snarlig suksess, men noen bruker snarveier og juks for å oppnå dette. Dermed kan også tidshorisont bidra til å øke forståelsen av regnskapsmanipulasjon.

5.4. Individnivå

På individnivå vil personlig og individuell atferd påvirke hvordan mennesker i en bedrift stiller seg til ulovlig virksomhet, underforstått at de ansatte også formes av organisasjonen de er en del av. Viktige forklaringsvariabler på individnivå er muligheter, holdninger og ønske om personlig vinning.

5.4.1. Muligheter til regnskapsmanipulasjon

Mye tyder på at regnskapsmanipulering er et toppledelsesfenomen. Toppledere vil gjerne befinne seg innenfor kontrollmiljøet eller i en posisjon hvor de i mindre grad er utsatt for overordnet kontroll. Dette kan føre til de opplever at muligheten til å manipulere regnskap er til stede, samtidig som den subjektive oppdagelsesrisikoen er liten. En toppler vil sannsynligvis ikke bli offer for tilsyn eller intern kontroll i like stor grad som ansatte i regnskapsavdelingen eller innenfor økonomifunksjonen. Toppledelse har ofte godkjenningmakt og innflytelse i forbindelse med regnskap og rapportering. Internt vil de ha kontroll over andre, i større grad enn selv å bli kontrollert, internt. Forklaringen på at de involverer seg i regnskapsmanipulasjon vil kunne ha en sammenheng med den tilliten de nyter fra eierne. En annen forklaring er prinsipal- agentforholdet mellom ledelse og ansatte. De ansatte vil med stor sannsynlighet følge de instruksjoner som blir gitt.

Når et oppskalert resultat presenteres, vil det fremstå som mer solid og suksessfullt. Dette gjør det lettere å tiltrekke kunder, leverandører og investorer og bedriften får bedre forutsetninger for å være konkurransedyktige i markedet. Dette poenget impliserer at oppskalert resultat ofte vil forekomme i større selskaper, som besitter store verdier og har betydelige inntekter og kostnader. I et mindre selskap med dårligere marginer, vil en økt skattekostnad være tyngre å bære, og regnskapsmanipulering vil heller dreie seg om nedskalert resultat eller undervurderte eiendeler, for å redusere kostnadene. Dette impliserer at større selskaper manipulerer regnskapet av strategiske grunner eller for egen vinning, mens de mindre gjør det for å redusere selskapets kostnader.

Figuren til Barth et al (2008) viste at det finnes et stort handlingsrom knyttet til aktiviteter i virksomheten. Innenfor dette rommet finnes lovlige handlinger, som rettmessig kan benyttes for å tilpasse seg de handlefriheter som finnes innenfor normsystemet. I tillegg har vi et område hvor etiske hensyn kan legitimere unndragelser. Dermed står vi igjen med en rekke mulige handlinger som fører til misligheter og manipulasjon. Mennesker er påvirkelige og kan bli mer eller mindre tilbøyelige til å involvere seg i regnskapsmanipulasjon, derfor er individuelle holdninger en viktig forklaringsvariabel i forhold til denne typen ulovlige handlinger.

Mellemvik & Olsson (1996) sier at operasjonelle aktiviteter på praksissiden hovedsakelig er registrering, måling, skjønnsvurderinger og kommunikasjon. Under samtidlige av disse kjerneaktivitetene kan systemer misbrukes og resultere i et urettmessig utfall. Mye regnskapsmanipulasjon skjer i forbindelse med registrering. Regnskapsmedarbeidere gjør da dette på eget initiativ eller de mottar billag som inneholder feil og mangler fra overordnet nivå internt. Kanskje blir hendelser også unnlatt bokføring. Grunnen til at regnskapsmanipulasjon skjer i forbindelse med registrering, kan være mangel på kompetanse blant ansatte i regnskapsavdelingen. Manglende relevant kompetanse kan bidra til at bevisste eller ubevisste feil i bilag eller vedlegg ikke blir identifisert av registreringsansvarlige. Som nevnt tidligere, blir regnskapsmessige verdier manipulert gjennom skjønnsvurderinger også. Mennesker på et mer overordnet nivå, med høyere grad av regnskapskompetanse står da for misgjerningen. Da er det ikke snakk om uvitenhet, men om bevisste handlinger for å mislede brukerne av regnskapsinformasjonen. Dette samsvarer med funnet om at mennesker bak regnskapsmanipulasjon som oftest er toppledere. Når mennesker som besitter høy grad av kompetanse står bak, skal de i utgangspunktet være kvalifisert til å utføre vurderingene uten for store avvik fra reelle verdier. Jo mer kompetent du er, jo bedre er du i stand til å gjøre en avveining mellom fortjeneste og risiko. Mangel på kompetanse eller innsikt blir mer en unnskyldning eller en form for ansvarsfraskrivelse. Uttalelsene til Terje Bogen er et eksempel, han unnskyldte seg med at sin bakgrunn fra markedsføring, ikke økonomi. Som toppleder hadde han utvilsomt ansvaret for at regnskapsmanipulasjonen skjedde, dette følger av hans "managerial accountability".

5.4.2. Holdninger

Det er tilsynelatende vanskelig å forstå hvorfor mennesker involverer seg i regnskapsmanipulasjon, når slik aktivitet er ulovlig og har en relativt høy strafferamme. Kriminelle innenfor regnskapsjuks er som regel lovlydige borgere når det kommer til andre samfunnsforhold, noe som tyder på at regnskapskriminalitet utfordrer de personlige grensene for hva mennesker ellers tillater seg å gjøre, og den personlige integriteten tilsidesettes. Sannsynligvis har det en sammenheng med ønske om en potensiell økonomisk gevinst og personlig berikelse, i kombinasjon med en forestilling om at oppdagelsessannsynlighet er liten.

I følge studier i regi av Frischsenteret viste det seg at nesten 35 prosent av de spurte selv ville vært villig til å snyte på skatten og at over 10 prosent svarer at de allerede har gjort det. Dette indikerer at de generelle holdningene til skatteunndragelser, og trolig andre former for økonomisk kriminalitet, er for dårlige. Det tyder også på at motivet er personlig med ønske om berikelse, fordi ingen andre enn dem selv ville tjene på denne typen handlinger og fordi de åpenbart vil tjene på det, dersom de ikke blir avslørt. Når jeg ser på regnskapsmanipulasjon i forbindelse med skatteunndragelser, ser en at de involverte gjerne rettferdiggjør dette med de det de oppfatter som urettferdige system og feil allokering av skattemidlene, fra Statens side. I tilfeller av regnskapsjuks som medfører skatteunndragelse, er det Staten som blir offeret. Det er ikke så mange som synes synd i Staten, delvis fordi Norge er et rikt land og fordi det ikke er tale om et konkret subjekt. Representanten fra Skatteetaten mente det til og med det har gått prestisje i å lure myndighetene i forbindelse med skatteunndragelse, innenfor enkelte miljøer. Petter Nordeng i Økokrim mente at folks holdninger til økonomisk kriminalitet er annerledes enn til andre kriminalitetsformer. Han mener de involverte ikke blir stigmatisert på samme måte som andre kriminelle. Dette må komme av at vi har en tendens til å bagatellisere økonomisk kriminalitet, gjerne fordi offeret ikke er en konkret person. I tillegg tyder det på at mennesker er villige til å utnytte smutthull i normsystemet, selv om handlingen karakteriseres av ulovlig virksomhet.

5.4.3. Personlig vinning

Som både teorien sier og empirien viser, vil personlig vinning ofte være en bakenforliggende årsak til at regnskapsmanipulasjon skjer. Slik jeg tolker "personlig vinning" ut fra teori og datainnsamling, dekker begrepet både ervervelse av monetære gode, prestisje og ære. Det er

kanskje lettest å knytte personlig vinning til økonomisk, personlig berikelse, selv om årsakene egentlig kan være sammensatt. Noen bedrifter bruker resultatbaserte lederlønninger. Dette kan skape incentiv for lederne til å manipulere regnskapet, slik at resultatet skal fremstå som høyere enn hva som er reelt. Ledelsen handler da i egeninteresse for å oppnå en personlig vinning, mens dette går ut over selskapet og eierne. Dette tyder på at ønske om personlig berikelse blir viktigere enn hensynet til selskapet og deres eiere.

Resultatbaserte lederlønninger er noe lovutvalget bak NOU 2008:16 har satt et særlig søkelys på. Toppledelsen får da et incentiv til å bidra til at resultatene blir så høye som mulig, fordi de får en direkte økonomisk fordel av dette. Dette støttes av Winkel (2006) som mener at bonusprogram gir ledere incentiv til regnskapsmanipulasjon. Dette underbygger Olsens (2007) påstand om at det som oftest er toppledere som står bak regnskapsmanipuleringen.

Som Representanten fra Økokrim påpekte, er motivene gjerne kontekstavhengige. I gode tider er incentivene annerledes enn i dårligere tider. I gode tider vil ledelsen gjerne ha en bit av kaka, mens i dårligere tider er de mest opptatt av å redde selskapet. Selv om toppledelsen manipulerer regnskap for å redde selskapet ut av økonomiske kriser, vil de til syvende og sist selv oppleve positive effekter av dette. De beholder jobben og får heder og ære for at de har håndtert en vanskelig situasjon, på vegner av selskapet. Dette gjenspeiler at ledere ofte er opptatt av status og de vil fremstå som vellykkede. Regnskapsmanipulasjonen i Sponsor Service startet når selskapet merket hvordan nedgangstidene, etter terrorangrepene 11. september 2001, påvirket resultatene. Dette viser at kontekst har en stor innvirkning på omfanget av regnskapsmanipulasjon.

5.5. Oppsummering

Som det fremkommer av analysen over, er forståelsen av regnskapsmanipulasjon kompleks. Mange faktorer er medvirkende til at det skjer.

Reguleringene har mindre innvirkning, fordi det er vanskelig å forestille seg at de kan utformes på noen annen måte. Vi kommer ikke utenom skjønn og vurderinger i normsystemet, men det er ikke slike regnskapsteoretiske nyanser som avgjør om regnskapene blir manipulert eller ikke.

På samfunnsnivå vil konteksten virksomheten opererer i påvirke lovligheten i næringslivet. Globale kriser, vil kunne skape incentiv til å manipulere regnskap for å redde selskapet ut av en vanskelig situasjon. Større mobilitet i arbeidslivet gjør at identitetsfølelsen knyttet til arbeidsgiver ikke er sterk nok til å hindre regnskapsmanipulasjon, i enkelte tilfeller.

På organisasjonsnivå er det avgjørende at toppledelsen fokuserer på gode verdier og holdninger, fordi bedriftskulturen influerer hvordan de ansatte tenker og handler. Ledelsen går foran som forbilder, og deres handlemåter er influerer de underordnede. Stor maktdistanse, stor grad av maskulinitet, individualisme, liten risikoaversjon, samt kort tidshorisont påvirker bedriftskulturen sterkt, og øker risikoen for at regnskapsmanipulasjon skjer.

Når det kommer til den enkelte arbeidstaker, synes det som holdninger og muligheter til personlig berikelse er de viktigste forklaringsvariablene i forhold til deres involvering i regnskapsmanipulasjon. Status og suksess er viktige verdier for mange, og dette skaper motiv for å manipulere regnskapene, spesielt siden mange ledere identifiserer seg sterkt med jobben sin. Suksess på det profesjonelle plan forbindes ofte med prestisje for den enkelte.

6. KONKLUSJON

Denne oppgaven har altså tatt sikte på å øke forståelsen av regnskapsmanipulasjon, slik at faktorer som bidrar til økt risiko for at det skjer, blir viet oppmerksomhet.

Jeg har oppdaget at regnskapsmanipulasjon er et sammensatt og komplekst fenomen å forklare, og at årsaksforholdene kan drøftes ut fra ulike nivå. Jeg valgte å studere aktuelle forklaringer med utgangspunkt i struktur-, samfunns-, organisasjons- og individnivå, og jeg gjorde flere interessante funn.

Reguleringer og regnskapsbestemmelser virker ikke til å ha nevneverdig innvirkning på at regnskapsmanipulasjon skjer, hvilket er et overraskende funn. Menneskene som aktivt går inn for å manipulere regnskap gjør dette uavhengig av bestemmelsenes utforming. Det vil alltid være behov for skjønnsvurderinger i regnskapsutarbeidelsen, for å sikre pålitelig og transparent regnskapsinformasjon. Dette innebærer at fokuset heller må rettes mot etikk og moral, slik at generelle holdninger til økonomisk kriminalitet endres. I tillegg kan det være nyttig å vurdere en strengere opplysningsplikt i forhold til regnskapet, slik at den økonomiske situasjonen blir så opplyst som mulig til de eksterne brukere av regnskapsinformasjonen.

Generelle holdninger som dominerer på et samfunnsnivå vil ha stor innvirkning på lovligheten også i næringslivet. Det finnes en viss grådighetskultur i samfunnet vårt, blant annet fordi enkelte har et ønske om høyere status. Det er svært sannsynlig at slike holdninger gjør seg gjeldene på arbeidsplassen også. Dersom mennesker i spesielle posisjoner, først og fremst toppledere, øyner mulighetene til å oppnå dette ved å manipulere regnskap, så gjør de det. For som representanten fra skatteetaten var inne på; der det kan gjøres feil, der gjøres det feil.

Dette impliserer at faktorer på samfunnsnivå er vanskelige å identifisere og ta tak i, både fordi de er uklare og fordi det kreves stor ressurser for å iverksette tiltak. Dersom institusjoner som Økokrim og Skatteetaten hadde hatt flere midler, ville gjerne tiltak fra deres side bidra til større avskrekkende effekt, noe som ville påvirke folks holdninger til regnskapsmanipulasjon. Konteksten virksomhetene opererer i eksplisitt gitte faktorer som påvirker dem i deres utøvelse har også en innvirkning. Når kriser rammer økonomien, vil mange oppleve trangere

tider og ekstreme tiltak blir iverksatt for at selskapet skal overleve. Når regnskapsmanipulasjon skjer på grunnlag av denne typen incentiv er det altså et ønske om å redde bedriften som er den grunnleggende årsaken. I motsatt fall, vil det i gode økonomiske tider være ønske om personlig berikelse som er den viktigste driveren. Vi ser altså at motivasjonen varierer etter kontekst og samfunnsforhold. Myndigheter og kontrollinstanser bør derfor være bevisst på dette i sitt arbeid for avdekking og forebygging av økonomisk kriminalitet.

På organisasjonsnivå er særlig bedriftskulturen av interesse. Når den er preget av individualisme og stor maktavstand, vil risikoen øke for at regnskapsmanipulasjon skjer. Dette fordi manglende dialog mellom ledelse og underordnede, samt en fraværende fellesskapsfølelse, setter bedriften ute av stand til å jobbe mot et felles mål. Individuelle ønsker og mål blir prioritert høyere. En sterk ledelse vil medføre at "ukulturer" kan komme til å slå rot, og de ansatte kan oppleve et press om involvering i regnskapskriminalitet. Forklaringen ligger i såkalte prinsipal- agentrelasjoner. En tilsvarende relasjon foreligger mellom ledelse og eierskap, hvor eierne kan sette press på toppledelsen i forhold til resultat og måloppnåelse. Summen av disse interne organisasjonsforholdene kan bidra til økt forståelse av at regnskapsmanipulasjon skjer. Det er viktig at styret involverer seg aktivt for å påse at interne kontrollrutiner fungerer og at toppledelsen utøver sin stilling på en redelig måte. I dette ligger det også at styret bør inneha en viss regnskapsteoretisk kompetanse, for å være i stand til å identifisere "røde flagg" i regnskapsrapporteringen.

På individnivå snakker vi først og fremst om et holdningsproblem. Frischsenterets undersøkelse viste at så mange som 48 prosent mente det var akseptabelt å unndra skatt. Dersom dette overføres til å gjelde holdninger til økonomisk kriminalitet generelt, er det urovekkende. Økokrims representant påpekte at de fleste mennesker er svært påvirkelige og mottakelige for holdningsendringer. Dette innebærer to ting, det ene at en dårlig bedriftskultur kan påvirke ansatte i en negativ retning, i form av at de blir mer åpne for involvering i illegale gjerninger. Det andre er at holdningsskapende arbeid med fokus på redelighet og ansvarlighet (accountability), påvirker de ansatte i positiv retning, og omfanget av regnskapsmanipulasjon vil reduseres.

For å oppsummere de faktorer som ulike aktører og kilder bruker til å forklare regnskapsmanipulasjon, er de viktigste: samfunnskontekst, generell holdninger i samfunnet,

maktavstand, individualisme, press fra eiere og interessegrupper, individuelle holdninger og ønske om personlig vinning.

Likevel er det viktig å understreke at motivasjon og forklaringsvariabler i forhold til regnskapskriminalitet er utfordrende å identifisere.

“Having identified the financial statements, though, as the murder victim, and creative accounting as the murder weapon, all that is missing is the motive” Griffiths (1986, pp. 2).

6.1. Forslag til videre forskning

Et generelt forslag til videre forskning vil være å studere hvorfor mennesker involverer seg i regnskapsmanipulasjon. Dette gjelder særlig i de tilfeller hvor de ikke oppnår direkte, personlig vinning. Det vil være interessant å finne ut hvilke avveininger de gjør seg underveis, hvordan de iverksetter handlingen, om de ber/presser andre til å medvirke eller utføre det.

Et annet forslag til videre forskning er å studere regnskapsmanipulering i sammenheng med kjønn, da det vil være interessant å studere Hofstedes kulturelement om maskulinitet har noen større innvirkning på at regnskapsmanipulasjon skjer.

En siste, men svært aktuell studie vil være å analysere hvordan den såkalte ”finanskrisen” påvirker omfanget av regnskapsmanipulasjon, både i Norge og i den globale økonomien. Mange virksomheter sliter tungt økonomisk, og kanskje manipuleres regnskapene mer nå for å redde seg ut av en likviditetskrise.

7. REFERANSELISTE:

- Albrecht W., Albrecht C. & Albrecht C. (2006) *Fraud Examination*. Thomson South – Western, Canada.
- Atekst (www.atekst.no) *Ubetinget fengsel for grovt bedrageri i OVDS* (2004). NTB, 6.8
- Barth et. al (2008) *Report 4/2008 Stiftelsen Frischsenteret for samfunnsøkonomisk forskning* "Norms and Tax Evasion".
- Bogen T. (2008) *Terje Bogen, Hvor var du... Historien om mitt liv*. Schibsted Forlag AS, Oslo.
- Bokføringsloven, *Lov om bokføring av 19. November 1973*. Oslo. Tilgjengelig fra Lovdata: [http://lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdata/all/tl-20041119-073-0.html&emne=bokf%28ring*&,\[Nedlastet 17. 02. 09\]](http://lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdata/all/tl-20041119-073-0.html&emne=bokf%28ring*&,[Nedlastet 17. 02. 09])
- Borgarting Lagmannsrett (Sponsor Service dom) *Sak: 06-146429AST-BORG/01*. 24. September 2007.
- Cressey D.R (1972) *Criminal organization: its elementary forms* Heineman Educational, London
- Eide E. (2000) *Report 6/2000 Stiftelsen Frischsenteret for samfunnsøkonomisk forskning* "Oversikt over litteratur om svart arbeid og skatteunndragelser".
- Eisenhardt K. M. (1989) Agency theory: An Assessment and Review. *Academy of Management Review, Vol. 14, No 1*, 57- 74.
- Falkmann P. & Tageson T. (2008) *Accrual accounting does not necessarily mean accrual accounting: Factors that counteract compliance with accounting standards in Swedish municipal accounting*. Scandinavian Journal of Management.
- Fosse G. & Magnusson (2004) *Mayday- Mayday!- Kapteinene først til livbåtene*. Kolofon AS, Høvik.
- Gomm, R. (2004) *Social Research Methodology- a critical introduction*. Palgrave MacMillan, New York, USA
- Griffiths I. (1986) *Creative Accounting- How to make your profits what you want them to be*. Sidgwick & Jackson, London.
- Grønmo, S. (2004). *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Jensen M. C. & Meckling W. H. (1976) "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure" *Journal of Financial Economics*, October, 1976, V. 3, No 4, pp. 305 - 360.
- Johanessen, A., Tufte P. A. & Kristoffersen L., 2004. *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode (2.utgåve)*. Abstrakt Forlag, Oslo.

- Haavind, H., 2000. *Kjønn og fortløpende metode – metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Gyldendal Akademisk, Oslo.
- Healy P. M. & Wahlen J.M. (1999) "A review of the earnings management literature and its implications for standard setting" *Accounting Horizons* 13, 365 – 383.
- Hofstede G. (1993) *Kulturer og organisasjoner*. Bedriftøkonomens Forlag, Oslo.
- Hofstede G. (2006) *Kulturer og organisationer*. Handelshøjskolens Forlag, København.
- Hvitvaskingsloven, *Lov om tiltak mot hvitvasking av utbytte fra straffbare handlinger mv. av 20. Juni 2003 nr. 41*. Tilgjengelig fra Lovdata: http://lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdata/all/nl-20030620-041.html&emne=hvitvaskingslov*& [Nedlastet 17. 02.09]
- Kaptial – Tidsskrift for næringsliv, børs og økonomisk politikk*. Nr. 2, 39. Årgang, 6. Februar 2009, pp. 60 - 63. "Regnskapskriminalitet er en av de raskest voksende kriminalitetsformene: Svindel på høyt nivå".
- Kuvås B. (2005) "Når dårlige ledelsesteorier resulterer i dyr og dårlig ledelse" *Magma*, årgang nr. 8, nr. 3.
- McMillan K. P. (2004) *Trust and the virtues: A solution to the accounting scandals?* Critical perspectives on Accounting 15, 943- 953
- Mellemvik, F. and Olson, O. (1996) Kapittel 1, *Regnskap i Forandring*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Moen T.G. & Havstein B (2005) *Regnskapsorganisasjon - Bokføring og intern kontroll*. 4.utg Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Norges Offentlige Utredninger, NOU 2008:16 (2008). *Om foretaksstyring og tiltak mot manipulering av finansiell informasjon*. Oslo: Departementets servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Norges Offentlige Utredninger, NOU 2009:4 (2009) *Tiltak mot skatteunndragelser*. . Oslo: Departementets servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Norsk anbefaling for eierstyring og selskapsledelse (NUES) (2009) 8. *Bedriftsforsamling og styre, sammensetning og uavhengighet*. Tilgjengelig fra: http://www.nues.no/www/Norsk_anbefaling_for_eierstyring_og_selskapsledelse/8_Bedriftsforsamling_og_styre_sammensetning_og_uavhengighet/. [nedlastet 20.april 2009 fra]
- Olsen A. B. (2007) *Økonomisk Kriminalitet- avdekking, gransking og forebygging*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Pricewaterhouse Coopers (2007) *Economic crime; people, culture & control* The 4th biennial Global Economic Crime Survey. Norge . [Tilgjengelig fra:

[http://www.pwc.com/extweb/pwcpublishings.nsf/docid/1290EF305F812800802573700049F73E/\\$File/GECS_Norge07.pdf](http://www.pwc.com/extweb/pwcpublishings.nsf/docid/1290EF305F812800802573700049F73E/$File/GECS_Norge07.pdf), nedlastet 20. Februar 2009].

Regnskapsloven, *Lov om årsregnskap m.v. av 17. juli 1998 nr.56*. Tilgjengelig fra Lovdata: http://lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdata/all/nl-19980717-056.html&emne=regnskapslov*& [Nedlastet 17. 02. 09]

Revisorloven, *Lov om revisjon og revisorer av 15. Januar 1999 nr. 2*. Tilgjengelig fra Lovdata: http://lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdata/all/nl-19990115-002.html&emne=revisorlov*& [Nedlastet 17. 02 09]

Rezaee Z. (2005) *Causes, consequences and deterrence of financial statement fraud*, Critical perspectives on Accounting 16, 277- 298.

Salten Tingrett (OVDS- dom) *Sak nummer 03 -- 1130 M*. 6. August 2004.

Schilit H. (2002) *Financial Schenanigans*. 2. Utg. McGraw-Hill, New York.

Sinclair A. (1995) *The Chameleon of Accountability: Forms and Discourses*. Accounting, Organizations and Society, Vol. 20, No. 2/3, pp. 219-237.

Winkel H.H. (2006) *Kreativ regnskapsføring og Sponsor Service*. Utredning i fordypningsområdet: Regnskap og økonomisk styring. Norges Handelshøyskole, Bergen

Økokrim (2009) *Hva er økonomisk kriminalitet?* Tilgjengelig fra: <http://www.okokrim.no/> [nedlastet 18. Januar 09].

Økokrim, *Trendrapport 2008 -- 2009: Økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet*. Tilgjengelig fra: http://www.okokrim.no/aktuelt_arkiv/publikasjoner/publikasjoner_arkiv.html [nedlastet 22. februar 2009].